

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE ECZACILIK
TERİMLERİ ve BU TERİMLERİN TIP, BOTANİK,
ZOOLOJİ, MADENCİLİK, KİMYA TERİMLERİYLE
İLİŞKİLERİ**

Gürkan GÜMÜŞATAM*

ÖZET

Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan eczacılık terimleri Tertib-i Mu'alece örneğinden hareketle değerlendirilmiştir. İncelemede tıp ve eczacılık çalışmalarının ne derece iç içe olduğu klasik bir tıp eseri olan Tertib-i Mu'alece'de sorgulanmıştır. Belirlenen eczacılık terimleri dilbilgisi özelliklerine göre incelenerek Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığındaki yerleri değerlendirilmiştir. Türk dili tarihi açısından olduğu kadar Türk bilim tarihine ışık tutacak bulgular ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Tertib-i Mu'alece, eczacılık terimleri.

**THE OLD ANATOLIAN TURKISH PHARMACEUTICAL
TERMS AND THE TERMS MEDICAL, BOTANY,
ZOOLOGY, CHEMICAL, MINING TERMS RELATIONS
WITH**

ABSTRACT

Old Anatolian Turkish used in this study, the term Tertib-i Mu'alece pharmaceutical samples were analyzed with the movement. Examination of the extent of medical and pharmaceutical studies nested in the classical medical work has been questioned in the Tertib-i Mu'alece. Pharmaceutical terms determined by

---

*Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı,
gurkan.gumusatam@emu.edu.tr.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

examining the grammar, vocabulary and the place of the Old Anatolian Turkish. In the history of the Turkish language as well as shed light on Turkish history of science findings have been revealed.

Key Words: Old Anatolian Turkish, Tertib-i Mu'alece, pharmaceutical terms.

Giriş

Bu incelemede Eski Anadolu Türkçesi (EAT) dönemine tarihlendirilebilecek bir tıp eserinden yola çıkılarak eczacılık terimleri ele alınmıştır. EAT tıp eserleri tıp tarihine ışık tutacak bilgilerle sınırlı değildir. Bu eserlerin içinde Türk tıp biliminin tarihi seyriyle birlikte onlarla ilişkili diğer bilim dallarını ve bu bilim dallarının dilini de gözlemleyebiliyoruz. Eczacılık da bu bilim dallarından biridir.

EAT döneminde Türkçenin bilim dili olarak oluşumu ve gelişiminde geçirdiği süreci; bu süreçte hangi dillerden etkilendiğini, söz varlığını nelerin belirlediğini öğrenmek için tıp, eczacılık, astronomi, cebir vb. eserleri değerlendirmek gerekir. Bu noktadan hareketle devrin bir tıp eseri ele alınarak bu bilim dalıyla yan yana seyreden eczacılık çalışmaları içinde Türkçe bilim dilinin gelişimi değerlendirilmiştir¹.

Devrin tıp anlayışının günümüz tıbbından farklı şekilde gelişmesi sayesinde², EAT tıp eserleri yazıldıkları dönemin beslenme kültürü, insanların çevresindeki hayvanlar ve bitkilere verdiği adlar, ölçü ve tartı terimleri hakkında geniş bir yelpazeyi içine alacak zengin söz varlığına sahiptir³. Bitkiler ve hayvansal maddelerden istifade

¹ Her ne kadar da EAT devrinde ilmi eserlerin çevrisiyle başlayan bir süreç olsa da bu devrin özellikle tıp eserlerinde Türkçeye ayrı bir önem verilir ve özellikle terimlere Türkçe karşılıklar aranmaya veya Türkçeleştirilmeye çalışılır. Bu yapılırken özellikle hekimler yaşadıkları devrin yöresel söyleyiş özelliklerini metinlere yansıtmaktan çekinmezler.

² İslâm tıbbının kaynaklık ettiği ve temel ilkelerini özellikle Arap tıbbındaki ilkelere dayandırarak gelişim gösteren Türk tıbbı ve benimsenen prensipler konusunda bk.: Adnan Adıvar, (1970), **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul (2. Baskı); Ahmet Ağırakça, (2004), **İslâm Tıp Tarihi**, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; Ali Haydar Bayat, (2003), **Tıp Tarihi**, İzmir: Sade Matbaa; Esin Kahya, (1995), **İbni Sina El-Kanun fi't-Tıbb (Birinci Kitap)**, Ankara: AKM Yay.; Nil Sarı, (1999), "Osmanlı Hekimliği ve Tıp Bilimi", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, S:V.

³ Sağlık gibi kapsamlı ve her kesimden kişiyi ilgilendirecek nitelikteki 14.,15. ve 16. yy. tıp eserlerinden tıp tarihi, halk hekimliği, botanik, zooloji gibi pek çok alan hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu eserler sayesinde ilgili bilim dallarının Türk

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

edilerek ilaç yapımını anlatan klasik tıp eserlerinde, eczacılıkla ilgili bulgulara ulaşılabilir. Bu noktada EAT tıp eserlerinde tıp ve eczacılık bilgilerinin iç içe olduğunu vurgulamak gerekir. Öte yandan eski eczacılık geleneği ve bu bilim dalıyla ilişkili olan botanik, zooloji gibi bilim dallarının etkileşimini görmek anlamında da bu eserlere gereken önemi gösterme gereği hasil olur.

Eczacılıkla ilgili söz varlığı incelenirken amaç EAT'deki ilaç adlarını, ilaç adlarının yapı ve anlam özelliklerini değerlendirmek, ilgili dönemde eczacılık terimleri açısından Türkçenin durumunu, hangi dillerden etkilendiğini değerlendirmeye çalışmaktır. İncelemede malzemenin derleneceği eser 15. yy. tıp kitaplarından yarı telif yarı tercüme olarak nitelendirebileceğimiz Tertib-i Mu'alece'dir⁴ (TM). TM tıp, eczacılık, botanik, zooloji gibi alanlarda dönemin söz varlığını içerir. TM türü içinde hacimli bir eser olmasına rağmen, bugüne kadar yeterince değerlendirilmemiştir. TM birçok tıp eserinden derleme ve eklemelerle yazıldığı için barındırdığı terim kadrosu itibarıyla geniş bir kaynağa dayanır. Aynı nedenlerle de terimlerdeki çeşitlilik kadar eş anlamlılık da ortaya çıkmıştır.

Genel olarak EAT tıp eserlerinde, hastalık tedavisi için önerilen reçeteler yalındır. Bunu kıyaslayabilmek için günümüz ilaç prospektüslerinin diline bakmamız yeterli olacaktır. Adate anlaşılabilir olan günümüz prospektüslere karşılık (Doğan 2010, 350), EAT'deki tıp konulu eserlerde ilaç yapımları sade nesir diliyle aktarılmıştır. Tıp eserlerinin dilindeki yalınlığı kanıtlamanın yollarından biri onları devrin edebî eserleriyle kıyaslamaktır. Hastalıkların teşhis ve tedavisi yanında ilaç terkiplerinden de bahseden bu eserlerde; müelliflerin ağız özelliklerini yansıtmada çekince göstermemeleri ilgili devrin eczacılık terimleri ve diline de yansımıştır. Formülün hazırlanması için gereken malzeme, miktarlarıyla verildikten sonra, nasıl, ne şekilde bir bileşime dönüştürüleceği ve ilacın uygulama biçimi belli bir düzen içinde aktarılır⁵.

Müelliflerin ağız özelliklerini yansıtmada daha serbest davranışı (Doğan 2010, 320), edebî söylemden uzak olan anlatım,

---

bilim tarihindeki seyirlerine ışık tutacak zengin malzemeye elverişli olmaları kıymetlerini bir o kadar artırır.

⁴ Bu eser hakkında daha fazla bilgi için bk. Gürkan Gümüştam, (2009), **Haza Kitâb u Hükemâ-yı Tertib-i Mu'alece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi**, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).

⁵ Özelde Tertib-i Mu'alece ve genelde EAT tıp eserlerinin üslup özellikleri için bkz: Gürkan Gümüştam, (2009) "15. Yüzyıl Tıp Kitaplarından Tertib-i Mu'alece'nin Söz Varlığı, Dil ve Anlatım Özellikleri", **Turkish Studies**, V: 4/8, s. 1411-1443.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Anadolu'da gelişen şehir hayatında medrese öğrencilerinin sayılarının artışı ve temel ders kitaplarının Türkçe yazılması ihtiyacıyla da ilişkilidir. Çünkü, belli bir zümrenin yanında Türkçe dışında dil bilmeyen halka da hitap edecek, onların ihtiyaçlarına cevap olacak bilgiler sunulması ve bunlara daha kolay ulaşılması hedefleniyordu (İhsanoğlu vd. 2004, XIII).

• Eczacılık Çalışmalarının Tarihi ve Türk Eczacılığı

Eczacılık çalışmaları en az tıp tarihi kadar eskiye dayanır. Bu iki bilim dalı tarihte birçok toplumda yan yana hatta iç içe yürütülmüştür. Klasik tıp kitaplarına bakıldığında hastalığın teşhisi, tedavisi yanında ihtiyaç duyulacak ilaçlar ve ilaçların yapımı; kullanımı hakkında bilgiler içermesi bunu doğrular.

Eski Mısırda doktorlar, hastalarını müshil ve kusturucularla tedavi etmeye çalışıyorlardı. En eski Mısır tıp yazıları, pratisyen doktorun kullanacağı reçete listelerinden oluşuyor ve bunlarda çeşitli hastalıklar kabaca tarif ediliyordu (Ronan 2005, 27).

Mısır'da ilaçla tedavide bitkiler, şap, öğütülmüş taşlar ve tuz gibi mineraller yanında hayvansal maddeler de kullanılıyordu (Ronan 2005, 37). Bu yöntemler aslında modern tıbbın gelişimine kadar birçok uygarlıkta ve Türklerde de devam eder.

Eski Yunan hekimleri müshillerden, kusturuculardan, perhizden, kan almadan faydalanmakta, iyileşmenin doğal yollardan gerçekleşebilmesi, acının dindirilmesi için gevşeme, banyolar, masaj, arpa suyu, şarap, bal enfüzyonları tavsiye ediyorlardı (Ronan 2005, 96). Tüm bunlar İslâm tıbbının da ana tedavi yolları olarak sonrasında sürdürülecektir. Bu noktada İslâmi dönem tıp çalışmalarının başlangıcında Antik Yunan tıbbının çeviriler aracılığıyla kaynaklık ettiğini belirtmek gerekir. Özellikle Galen zamanında insan vücudunun bozulan dengesini ilaçlarla sağlama benimsenmişti ve sonraları müslüman hekimler Galen'in kullandığı ilaçlara katkılar yaparak onları daha karışık ve etkili hâle getirmeyi başaracaklardı (Mason 2001, 207).

Eski Çin'de günümüzde de ilaç yapımında kullanılmakta olan malzemelerden faydalanılmıştır. Müshil için sodyum sülfat, anemi için demir ya da jinseng içeren tipik prepasyonlar devrine göre ileri bir anlayışa ulaşıldığının kanıtıdır. Çiçek hastalığı için bağışıklık kazanma konusunda ilk adımları Çinli hekimler atar. Çiçek hastası olan kişilerin deride oluşan döküntülerini toplayarak toz hâline getiren hekimler bağışıklık kazanmaları için çocukların burun deliklerinden bu tozu içeri üflüyorlardı (Mondadori 1998, 19). Bu tekniğin gelişimi İslâm tıbbında olur. Çiçek hastalığının tedavisi ve çiçek aşısının

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Avrupa'da Türkler sayesinde öğrenilmesi Türk tıbbının ve eczacılığının ileriye gittiğinin kanıtıdır.

Arap dünyasında tercüme hareketinin başlatıcısı ilk Abbasi halifelerinden Harun Reşid'tir (Mondadori 1998, 46). Ayrıca Harun Reşid, İslâm dünyasında ilk hastaneyi yaptırır. Harun Reşid hükümdarlığı döneminde Antik dönem Yunanca makalelerin tercümesini emreder ve hızlı bir tercüme faaliyetine girişilir. Onun ardından gelen El-Memun ise tercüme işlerinin düzenli şekilde işleyişini sağlamak için Beytül'l-Hikmet'i kurar (Mason 2001, 82). Bağdat'ta yapılan ilk tercüme arasında botanik ve kimya konusundaki eserlerle beraber Dioscorides ve Galen (Ronan 2005, 259) gibi hekimlerin İslâm tıbbının da temel ilkelerini oluşturacak eserleri bulunur.

İslâm tıbbının en güçlü ismi olan ve eserleri uzun yıllar kaynak kabul edilen İbni Sinâ, deney ve gözlemlerini "El-Kanun" isimli ansiklopedik yapıtında sergiler. 12. yy.da Latinceye de çevrilerek Ortaçağ boyunca hem Avrupa hem de İslâm dünyasında yaygın tıp anlayışını belirleyen El-Kanun (Kahya 1995) beş kitaptan (anatomi ve fizyoloji, ilaç ham maddeleri, insan bedeninde görülen hastalıklar, bulaşıcı hastalıklar ve cerrahi, ilaç reçeteleri ve uygulamaları) meydana gelir. Bu ilmî eserin iki cildinin doğrudan eczacılık çalışmalarına yönelik olması, ilaç terkiplerine verilen önemi gösterir.

Buraya kadar birçok büyük medeniyette tıp ve eczacılık çalışmalarının geçmişine şöyle bir bakıldığında bu iki bilim dalının başlangıçta beraber yürütüldüğü gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Türklerde de genellikle tıp ve eczacılıkla ilgili çalışmalar iç içe yürütülüyordu. Bugün elimizde bulunan eski tıp eserlerinde ilaç yapımlarına ayrılan bölümler, tedavi için kullanılacak ilaçlar ve bu ilaçların özellikleri hakkındaki 20 8kr.6nn açumallı be güüesikl.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

tıp metinlerinin kolaylıkla anlaşılmasını gerektiriyordu. Geniş bir coğrafyaya hizmet götürmek için gezici tabipler yanında halkın hekim ihtiyacını karşılayabilecek aile içinden rehberlere de ihtiyaç vardı (Sarı 1999). Tüm bu nedenler karşısında hekimler başta Arapça olmak üzere tıp, ecza, veterinerlik vb. konularda yazılmış kaynakları tercüme etmişler hem de Türkçe telif eserler yazmışlardı.

Bu gelenek XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda yazılan tıp eserlerinde de sürdürülür. Yazarlar hemen eserlerinin başında, daha önce, Anadolu Selçukluları döneminde olduğu gibi, eserlerini Türkçe yazmalarının sebebinin '*okuyan herkesin, eseri okuyup, kolayca anlaması*' olduğunu kaydetmişlerdir (Kahya 2002, 248).

EAT döneminin gerek tercüme gerekse telif tıp eserlerinde tedavi için ihtiyaç duyulacak tıbbi malzemeler ve ilaçlar, ilaçların yapımında izlenen uygulamalar sırasıyla anlatılıyordu. Genellikle ilaçlar bitkilerden; tohumlar, yaprak, kök ve meyveler bazen de hayvansal maddelerden, kimyasallardan vb. yapılıyordu. İlaçlar genellikle bu maddelerin kaynatılması, kurutulup toz hâline getirilmesi, sıklıp suyunun çıkarılması vb. yollarla elde ediliyordu. Eczacılıkla ilgili tıp eserlerinde geniş bilgiler bulunmakla beraber, bu bilim dalına ağırlık verilerek kaleme alınan ilk Türkçe eserler Şerefeddin Sabuncuoğlu'na aittir. Eczacılık tarihiyle ilgili bugün EAT'nin bilinen hacimli en eski eserleri Sabuncuoğlu'nun Akrahadin tercümesi ve Mücerreb-nâme'dir. Sabuncuoğlu Şerefeddin'in ilk eseri olan Akrahadin, Sabuncuoğlu'nun *Zahire-i Harzemşahi*'nin ilaç yapımlarıyla ilgili bölümlerden II. Bayezidin şehzadeliğinde (1454) (Güven 2005, 3) yaptığı tercümesidir. Eser, drog ve ilaçların

9 163.4718 .54834re□□fBT□/0.0749 0 0 10.9749 1299.6835804900452Tm□0

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Tercüme faaliyetleri sırasında Türkçecilik çabalarına rağmen birçok Arapça, Farsça, Yunanca vb. terim de devrin söz varlığını etkilemiştir. Bu yüzden de aynı metin içinde, aynı kavram için Türkçe, Arapça, Farsça vb. terimler eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Aslında müellifler bunu özellikle yaparak neyi kasdeddiklerine vurgu yapmaktadır.

• **Tertîb-i Mu'âlece'de Eczacılıkla İlgili Terimler**

1. Eczacılıkla İlgili Temel Terimler:

1.1. Yapıca Tek Sözdten Oluşan Terimler:

TM'de geçen terimlerin bir bölümü doğrudan eczacılıkla ilgili, bu bilim dalının sınırları içinde olan terimlerdir. Kimileri birçok yeni ilaç adı yapımında görev alarak birer terkip oluşturabilmektedir⁹. Bazen de bu gruptaki terimler terkiplerde (birleşik sözcük biçimindeki terimlerin kurucuları olarak) yer almasalar dahi temel bir eczacılık terimi olarak kullanılmışlardır:

ayâric: < Ar. < Grk. Eski tıpta ilaç olarak kullanılan bir grup macuna verilen genel ad. [123a] (8) *Ayâric on dirhem, şarı helîle yedi direm, belîle yedi direm...* / **devâ:** < Ar. Deva, çare, ilaç, hastalığı iyileştirmek için uygulanabilecek ilaçlar; hastalığın tedavisinde izlenecek yol; krş: edviyye. [126a] (4-5) *...ba' dehu her bir devâ için yağ kaynatduklarında ol yağ dan bir pâre buyanı katup bir miqdâr kaynatsalar bu dahı ancalayın olur...* / **eczâ:** Ecza, ilaç ham maddesi, ilaç vb. yapımında kullanılan bitkilerden veya hayvanlardan elde edilen maddeler. [73b] (2-4) *...kulharir-i sedâb didükleri eczâdan alup kıtalar, ba' dehu ol kadar kaynadalar ki eczâların kuvveti ol şuya çıka...* / **edviyye:** İlaç, ilaçlar; krş: devâ. [125b] (4) *İmdi tohmî edviyyelerden yağ çğ amasının şartı budur...* / **gargara:** < Ar. Gargara yapmak amacıyla kullanılan tıbbi sıvı. [40a] (1-2) *... ve her ne kim içmek iktizâ idünürse cümle ğ ağ ara ile kıla...* / **habb:** Hap, hamur kıvamına sokulan karışımların, küçük yuvarlaklar haline getirilmesiyle elde edilmiş ilaçlar. [122b] (1-2) *Tertîb-i habb-ı kükiyâ beyânındadır: Bu habb dahı başdan inen marîzlere ziyâde nâfi'dür...* / **hukne**¹⁰: < Ar. Makattan ilaç şırınga etme ve bunun için kullanılan

⁹ Birleşik isim oluşturanlar için bk. "1.2. Yapıca Birleşik İsim Olan Terimler".

¹⁰ Eczacılıkla ilgili olarak birkaç alet ismine de rastlanmaktadır. Eczacılık tarihimiz açısından ilaçların uygulanması konusunda hangi aletlerin kullanıldığını ve bunlara hangi isimlerin verildiğini öğrenmemiz açısından bu bulgular dil ve bilim tarihimiz için değerlidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

araç. [67a] (7) ... *ṭabīʿati ḥuḳne-i leyyinet ile teleyyün idüp...* / ^ʿilāc¹¹: < Ar. 1. İlaç, farklı maddelerin bir araya getirilmesiyle elde edilen ilaçlar; 2. tedavi yolu. [1a] (5) *Sersem olan biri[ni]ḥ ʿilācı. / maʿcūn*: < Ar. Macun, genellikle hamur kıvamında olan, öğütülmüş veya toz haline getirilmiş otların vb. şurup, bal veya bir sıvı ile karıştırılmasıyla hazırlanmış ilaçlara verilen genel isim. [121b] (8-9) ...*edviyeleri ḳatup maʿcūn idüp bir dāne tutilmadıḳ ḳavanozuḡ içine ḳoyup ziyādesiyle ḥıfz ide. / merhem*: < Ar. Merhem, vücuttaki yaralara, ağrı olan bölgelere sürmek için hazırlanmış, içeriğinde bitkisel ve hayvansal maddeler bulunan yağlı, kokulu ve kıvamlı ilaç. [127b] (3-4) *Bu merhem yaralarıḡ üzerini çıkarup ve çürük etlerini yeyüp ve yeḡiden tāze etler bitüre. / müshil*: < Ar. 1. Müshil, bünyedeki herhangi bir maddeyi hafifletici; 2. bağırsakta biriken muhtevayı dışarı atan ilaç. [116b] (6-8) *İmdi bedenim tandur [gibi] [ı]ssı olsun deyen ādem ilk yazda ḳan alup ve müshil içüp ḳatı eylemek gerekdür...* / *ṣarāb*: < Ar. Şurup; krş. şerbet. [7a] (3-5) *Evvel baş ḡ nısıʿun mersin yaprḡ m bir miḳdār ṣarāb ile ḳaynatup ziyādesiyle ḡ rıyan başa ursalar defʿ ola...* / *şerbet*: < Ar. Şurup; bk. ṣarāb. [37b] (6) ... *vʿeger şerbet daḡı bulunmazsa...* / *terḳīb*: < Ar. Terkip, ilaç terkihi, bileşim, türlü maddelerin ve bitkilerin karışımı ile elde edilen ilaç. [125a] (10-12) *Terḳīb budur. Lāzīm olduḡı ḳadar törpülenmiş beyāz şandalı bir pāre keten bezi içine ḳoyup ḳifāyet ḳadar şu ile ḳaynatup içe...* / *tiryāk*: < Ar. Panzehir niteliğinde olan bir grup macun. Eserde iki ayrı tiryak adı geçer: tiryāk-ı e[r]baʿa ve tiryāk -ı fārūḳ¹². [105a] (6) *Bir dirhem tiryāk-ı fārūḳ vürürler ise nāfiʿdür...* / *yaḳu*: Yakı, bazı hastalıkları tedavi etmek için bir bez üzerine yayılıp vücudun kimi yerlerine konulan, koyuca lapa veya özel biçimde yapılmışeczalı parça. [101a] (6-8) ... *vʿeger ḡatme yaprḡ m bir miḳdār zeyt yaḡ ıyla ḳarışdurup yaḳı gibi idüp od yanuḡ ma ve ḡ ulu cānavar şoḳduḡı yerlere ursalar fāʿide ide...*

¹¹ Terim olarak “ilāc” metinde anlam genellemesine uğrayarak şuruplar, merhemler, haplar vb. için de kullanılan, tüm bunları kapsayan bir ad olarak da kullanılmaktadır.

¹²Antik çağlardan itibaren yılan sokmalarına karşı bir çeşit antidot kullanılmış, sonraki çağlarda türlü çeşitleri birçok hastalık için vazgeçilmez birer şifa kaynağı olmuştur. Değişik tiryaklar değişik adlarla anılmıştır. EAT’de tiryaklara verilen isimler ve tiryak çeşitleriyle ilgili incelemeler yapılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz: Sevgi Şar ve Kenan Süveren, (2006), “Mücerreb-nāmede’ki Tiryāk Formüllerinin Eczacılık Açısından Değerlendirilmesi”, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fak. Yay. S: 14, s. 145-149.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Eski tıp anlayışına göre birçok hastalığın tedavi şekli yapılan ilaç takviyeleriyle bünyedeki dengeyi kurmaya dayalıydı. Vücuttaki maddelerin fazlalığından veya eksikliğinden dolayı hastalıkların yaşandığına inanılan bu evrede fazla olan maddeyi kusma yoluyla dışarı atma (Kaya 2008, 959) veya aksi olarak ilaç takviyesiyle dengeyi sağlama tedavideki esaslardandı. Bunu gerçekleştirebilmek için de eczacılıkta müshil ya da bir nevi vitamin olarak kullanılacak besin maddelerine, şuruplara vb. başvurulmuştur. Üstte geçen ‘müshil’, ‘şarâb’, ‘‘ilâc’, ‘habb’ ve ‘şerbet’ terimleri bununla alakalıdır. Farklı ilaç terkiplerine ad verilirken oluşturulacak ilaç adının kurucu unsuru olarak da bunlar görev almıştır. İncelemede bu terimler yapıcı birer birleşik isim olmalarından hareketle ikinci bir başlık altında (alt kategori olarak) değerlendirilmiştir.

1.2. Yapıcı Birleşik İsim Olan Terimler

14. yüzyılda ilk tercümelemlerle beraber Arap tıbbını öğrenmeye başlayan hekimler 16. yüzyıla kadar devam eden sürede telif eserler de dahil bu tıbbın prensiblerini benimser. Bu nedenle de bolca bitkilerden, bitkiler kadar olmasa da hayvanlar ve kısmen kimyasallardan, madenlerden ilaç yapımına girişirler. Temelleri Antik Yunan tıbbına dayanan Arap tıbbından yaralanan Türk tıbbında ilaç olarak kullanılan drogların çoğu aslında başka bilim dallarıyla da ilişkilidir.

TM’de sadece eczacılık sınırları içinde olan, yalnızca bu sahaya özgü terimler epeyce çoktur. Metnin içinde birçok hastalığın, bedene rahatsızlık veren herhangi bir şeyin genel tedavisi, tedavi yolu o hastalığın ilacı şeklinde adlandırılmıştır. Ayrıca hastalıklara karşı yapılan ilaç terkipleri, merhemler vb. de o hastalıkla (hastalığın adı + ilacı/ merhemi biçiminde) anılmıştır. Çoğu kez bununla ilgili terimler türetilirken yapıcı belirtisiz isim tamlaması kullanılmakla beraber, belirtili isim tamlamaları da kullanılmıştır. Ayrıca şuruplar ve çeşitli içecekler de bu devirde ilaç olarak kullanılır¹³. Öteki eczacılık terimlerinde kullanılan terim yapılacak ilacın içerisine konan malzemeden sadece biri durumunda iken sınırlı örnekte doğrudan bir ilaç olarak kullanılır. Fakat aşağıdaki terimler doğrudan belli bir hastalık için kullanılan ilaç adıdır. Bu ilaçların içeriğinde farklı droglar yer alsa da adı belli bir hastalığı işaret edecek şekilde geneli kapsamıştır. Bu terimlerde dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de bazen tek bir ilaç adı olabilecekleri gibi, tedavi yolunu

¹³Bunun için bk. “*Yiyecek ve içecek adları ile ilgili terimler şeklinde kalıplaşmış kelime grupları*”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

karşılayabilmeleridir. Başka bir deyişle bu terimler uygulanacak tedavinin adı da olabilmektedir:

Belirtili İsim Tamlaması Biçimindekiler:

[2a] (6) göğüs ağrısının ilacı / [2a] (8) zıyku'n-nefes marizinin ilacı / [2b] (2) ta'am hazm olmasının ilacı / [2b] (8) yürek ağrısının ve burmasının ilacı / [2b] (9) za'if hastaların ilacı / [3a] (1) 'aql zā'il olmasının ilacı / [3a] (3) 'aql ziyāde olmasının ilacı / [3a] (6) öksiyürük olanların ilacı / [3a] (8) kulunç olanların ilacı / [4a] (5) bel ağrılarının ilacı / [5a] (7) sektenün ilacı / [5a] (8) ra'sanın ilacı / [2a] (9) öyken ve çiger ağrılarının ilacı / [2b] (4) göz ağrısının ilacı / [2b] (6) kulak ağrısının ilacı / [3b] (6) bil şovukluğunun ilacı / [5b] (6) arı şokanın ilacı / [5b] (8) küçük ma'sümları göz degmesinin ilacı.

Belirtisiz İsim Tamlaması Biçimindekiler:

[3b] (5) karın ağrısı ilacı / [3b] (8) bevāsir zahmeti ilacı / [3b] (9) süst endāmlar ilacı / [4a] (3) nıkriz ilacları / [4a] (6) bil şızısı ilacı / [4a] (7) kıruluğan ilacı / [4b] (1) cüzzām zahmeti ilacı / [5a] (1) et kesilmesi ve yırtılması ilacı / [5a] (2) ateş yanığı ilacı / [5a] (6) yanıkara ilacı / [11b] (8) māliḥulyā ilacı / [1a] (7) unutsaklık ilacı / [2a] (7) inçırık ve kıruluğan ilacı / [5b] (1) şinjirler büzülmek ilacı / [105a] (5) fālic ilacı / [28a] (7) zencār merhemi¹⁴.

Sıfat Tamlaması Biçimindekiler:

Kimi ilaçların/hapların adlandırılmasında bunların o hastalığı gidermekteki şekli, bazen de niteliği görev almıştır. Bu terimler yapıcı sıfat tamlaması (.....-yı def' iden mu'ālece vb.) biçimindedir:

[4b] (8) şafraı def' iden mu'ālece / [4b] (9) sevdāı def' iden mu'ālece / [4b] (10) balgamı def' iden mu'ālece / [6b] (1) müfferihī ḥablar / [128a] (4) şovudıcı mu'āleceler¹⁵. İlaç olarak kullanılan kimi haplar (türlü işlemler sonucu hap haline getirilmiş bitki tabletleri veya tohumlar), merhemler vb. Farsçanın

¹⁴İlaç olarak adlandırılanlar yeme, içme, deriye sürme vb. yollarla kullanılırken, merhem olanlar sadece ilgili bölgeye ovarak sürme yoluyla uygulanmıştır.

¹⁵Son iki terim tek bir ilacı değil, ilaç grubunu karşılamaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

tamlama kurallarına göre oluşmuştur. Esasen EAT döneminde Türkçe bilim dili oluşturulurken terimlerin bir bölümü Arapça, Farsça gibi dillerden çeviri/aktarma yoluyla dile girmiş ve söz varlığı geliştirilmiştir. Yukarıda Türkçenin tamlama sistemine göre oluşturulmuş terimler, genellikle hastalığın adıyla ilişkilendirilmiştir. Aşağıda sıralanan terimlerde de bu yol izlenmekle beraber, farklı yollarla oluşmuş (ḥabb-ı/merhem-i + bitki/maden adı vb.) örnekler de görülür.

[10a] (9) ḥabb-ı ayāric / [25b] (10) ayāric -i ḥu[ne]yn / [99b] (10) ḥabb-ı eḫmūn / [122b] (11) ḥabb-ı belesān / [99b] (10) ḥabb-ı eḫmūn / [59a] (9) ḥabb-ı kūkiyā / [48a] (3) ḥabb-ı mūmā / [43b] (8) ḥabb-ı nīl / [20a] (5) ḥabb-ı şabr / [10a] (10) ḥabb-ı şebābe / [122a] (1)ḥabb-ı şibyār / [123a] (5) ḥabb-ı cāmi^ç / [122b] (8) ḥabb-ı ayāric-i faykara / [46b] (6) merhem -i bāselikūn / [25b] (2) merhem -i kāfūri / [127a] (6) merhem-i firenk / [28b] (1) merhem -i muql / [45a] (4) merhem -i mışri / [28a] (10) merhem -i rusul / [126b] (13) merhem-i kurre / [126a] (12) merhem-i kaşāb / [126b] (6-7)merhem-i cenkār / [127b] (3) merhem-i Kaṭ^çār / [73a] (1) müşhil-i laṭif / [21a] (9) müşhil-i sevdā[v]i / [93a] (10) müşhil-i şerbet / [118b] (9) ma^ç cūn-ı zencebīl / [118b] (5) ma^ç cūn-ı tevekkūlī / [119a] (2) ma^ç cūn-ı cevāriş / [119b] (12) ma^ç cūn-ı nādirī / [120a] (5) ma^ç cūn-ı ekber / [120a] (3) ma^ç cūn-ı müferreḫāt / [18a] (8) tiryāk-ı e[r]ba^ça / [105a] (6) tiryāk-ı fārūk.

2. Eczacılık Terimi Olarak Diğer Bilim Dallarıyla İlişkili Terimler

2.1. Eczacılık Terimi Olarak Bitki Adları (Botanik Terimleri):

Sentetik maddelerin ilaç yapımında kullanılmaya başlandığı modern tıbbı kadar ilaç yapımı konusunda bitkiler malzeme olarak ilk sıradadır. İlaç terkiplerinde uzun asırlar birer drog olarak bitkilerden yararlanılmış, bunların birçoğu hem ilaç hem de yapılacak ilaçta ham madde olarak kullanılmıştır. Bunu klasik tarzda yazılan ilk tıp eserlerinde (Kramer 2009, 86-91) ve tıpla ilgili sözlüklerde de görebiliyoruz. Öyle ki tıp eserleri içinde söz varlığı açısından botanik terimlerinin zenginliği, tıp sözlüklerinde bitki adlarının çokluğu buna kanıttır (Küçük 2010, 401).

Türk dili tarihi üzerine inceleme yapan araştırmacılar haklı olarak bitkilerin tıpta ilaç olarak kullanılmasını gerekçe göstererek bunların aynı zamanda birer eczacılık ve tıp terimine dönüştüklerini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

savunur. Zafer Önler, “...bitki adları üzerine yapılan çalışmalar botanik biliminin sınırlarını aşarak farklı bilim alanlarına araştırma konusu olmuştur.” der (2004, 274).

Temellerini Arap-İslam tıbbı üzerine kuran ve ana ilkelerini o ekolden alıp geliştiren bu devir Türk tıbbında birer drog olan bitkilerin mizaç özellikleri olduğu kabul ediliyordu. Her bitkinin sıcak (issi), soğuk (şoğuk), nemli ve kuru (kırı) özelliğe sahip olduğu inancı vardı. Hastalık için yapılacak ilaçta hangi bitkinin kullanılacağı konusunda bitkinin özelliği ve mizaç arasındaki bağ önemliydi. Hekimler tıp eserlerinde drogların mizaç özelliklerini vermekte¹⁶ ve neye yarar sağlayacağına yönelik bilgileri vurgulamaktaydı. TM’den alınan şu kısımlar buna örnektir:

[129b] (9-11) *İmdi her kim dār-ı fülful yeseler ıssıdur, kırıdur likin bağ rı şovuk hıltlardan pāk ider...*

[130a] (2-4) *...ve dahı günlük ıssıdur, kırıdur likin hıfza fā'ide idüp fehmi arturur ve zihni kavī idüp cerb idüp ılıcağ şu ile içseler gözi nūrlandırur...*

[63a] (4-5) *... finduğ ıssıdur, şovukdan hāşıl olan yürek ağ rısına devādur...*

İncelenen eserde bitkiler konu edinilirken onların mizacıyla beraber hangi hastalık için kullanılması gerektiği, ilaç terkinde ne kadar ihtiyaç duyulduğu, hangi kısmının (kökü, yaprağı, tohumu, kabuğu vb.) nasıl kullanılacağı ile ilgili bilgiler verilmiştir.

TM’nin söz varlığında bitki adları önemli bir payı kapsıyor olmasına karşılık, köken itibariyle Türkçe olan bitki adları diğer dillerden alınanların toplamına oranla azdır. Ayrıca Türkçe bitki adlarının bir kısmının eserde Arapça ve Farsçadan alınmış eş anlamlıları bulunur. Bu tür eş anlamlı kullanımlar Türkçe bilim dilinin oluşum sürecini göstermeleri bakımından dikkate değerdir (Uçar 2010, 37).

Bitki adlarını birer kültür kelimesi olarak değerlendiren Zafer Önler, eski tıbbın arkaik Yunan tıbbından büyük oranda etkilendiğini, sonrasında ise Arap İslâm tıbbının tesiriyle Arapça terimlerin metinler aracılığıyla dilimizde ve birçok dillerde ödünçlendiğini veya tercüme yoluyla aktarıldığını bildirir (1985, 405).

¹⁶ Hastalığın çıkış nedeni bünyeyi oluşturduğuna inanılan dört öğeden (kan, safra, kara safra, balgam) birinin eksikliği veya çokluğuna bağlanmaktaydı. Bu dört öğenin de soğuk, sıcak, nemli ve kuru olmak üzere mizaç özellikleri taşıdığı kabul ediliyordu.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Bundan hareketle incelenen eserdeki eş veya yakın anlamlı bitki adlarından bir bölümünün aktarma olduğu söylenebilir. Arapça kökenli **lisānū's-şevr** [lisān (dil) + şevr (öküz)], Farsça kökenli **gāvzubān** [gāv (öküz) + zebān (dil)] ile Türkçe **şğır dili** incelenen eserde eş anlamlı olarak kullanılır ve bunların Türkçe ile Farsçadaki biçimleri Arapçadan aktarma yoluyla bu dillere geçmiştir.

TM'de eş veya yakın anlamlı olarak kullanılan botanik terimlerinin çoğu Türkçe-Arapça, Arapça-Farsça, Türkçe-Farsça, Arapça/Farsça-Grekçe sözcüklerin aynı metinde bulunmasıyla oluşmuştur. Bunlar:

baldırıkara – persiyāvşān; dağ üzümü – mevizec; it burnı - Süleymān Peyğ āmber ağ acı -rūhū'l-kamer; semüz ot – tohmekān; bābūnec – papadya; besbāse - cevz-i bevvā; cevz – kōz; rummān – nār-enār; sūnbūle - başak, bādrencūrik – oğ ul otı; şğır dili-ğ āvzubān-lişāū's-şevr; tuffāh-alma.

TM'de kimi zaman bir bitkinin Türkçe karşılığı veya diğer dillerdeki biçimi verilerek bunlar doğru şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır:

[11a] (3-4) *Eger dağ üzümü ki aya mevizec dirler, bir miqdārını saħk idüp...*

[24b] (2-4) *Bādrencūrik oğ ul otına dirler, anuñ bir dürlisi olur, tūrunc koħusu gibi rāyihası olur.*

[69b] (5-6) *Eger öksürük, bağ am yāhūd iriñ gelürse aya gerekdür ki bir persiyāvşān ki baldırı kara dirler...*

Eski Anadolu Türkçesindeki bitki adları üzerine yapılan incelemelerin en önemli sıkıntılarında biri metinlerde geçen bitki adının günümüzde hangi bitki için kullanıldığını her zaman kestirememektir. Bugün dahi aynı bitkinin Anadolu'da farklı farklı isimlerle anılması veya aynı adın değişik yörelerde kullanımına karşın aynı bitkiyi karşılamayı incelemeyi zorlaştırır (Şahin 2007, 571). TM'de de devrin diğer tıp eserlerinde olduğu gibi eş anlamlı bitki adlarının kullanımı ve yeri geldikçe müellifin yabancı terimin ardından Türkçedeki karşılığına atıf yapması ilgili bitki adının hangi bitki için kullanıldığını tesbit edebilmek açısından önemlidir. Diğer yandan bu yol müelliflerin tıp eserlerinde Türkçeye verdiği önemin bir kanıtıdır. Aynı bilgiler bu yönüyle metnin yazıldığı devrin coğrafyası, beslenme kültürü, yaşama biçimini aydınlatacak bilgilere de ışık tutar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Türkçede bitki adları ile ilgili ilk bilgileri veren kaynak Divan u Lügati't-Türk'tür (DLT). Burada kullanılan bitki adlarının bir bölümü günümüz Anadolu ağızları içinde kullanıldığı gibi (Baytop 2007) bu tıp eserinde de geçer. DLT içinde geçen bitki adları üzerine inceleme yapılmış olmakla beraber¹⁷ tarihî metinlerdeki botanik terimleri üzerine yapılmış çalışmalar sınırlıdır. Farklı dönemlere ait metinlerde geçen botanik terimlerinin değerlendirilerek günümüz söz varlığına olan katkılarını Türk dili incelemeleri açısından ortaya koymamız gerekir¹⁸.

Bitki adlarının hangi ses değişimlerini geçirip günümüze geldiğini görmek anlamında (**patlıcan** < bādīlcān/bādīncān; **pelesenk** < belesān; **pespaye** < besfāyic; **kına** < ḥennā/ḥinnā; **kimyon** < kemmūn/kemyūn, **kereviz** < kerefes/ kerefeş, **safran** < zağfirān/ za'firān, **zencefil** < zencebīl/ zencebīn, **armut** < amrūd, **rezene** < rāzyāne...) incelenen eser ve devrin aynı içerikteki eserleri önemli birer veri kaynağıdır.

Türkçedeki botanik terimleri üzerine tanıklık eden DLT'te ödünclemelerle beraber yaklaşık 155 tane bitki adı vardır. İncelenen eserde ise bu sayı 260'a çıkmıştır. DLT ve incelenen eserdeki botanik terimlerinin bir bölümü ortaktır. Ancak TM'de, DLT'te olmayan birçok yeni bitki adı da kullanılmıştır. Eserlerin yazıldığı coğrafyanın değişmesi, kültürel etkilenme ve dil etkileşimindeki yoğunluk bu farklılaşmada görev almıştır.

Botanik Terimlerinin Sıralanmasında İzlenen Yol:

I. Önce ait oldukları dile göre (Türkçe, Arapça, Farsça ve diğer diler) sınıflandırma yolu seçilmiştir.

¹⁷ Bunun için bk. Nigar Oturakçı, (?) "Divanü Lügati't Türk'teki Botanik Terimlerinin Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Görünümleri" Çukurova Ü. http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/niqar_oturakci_divanu_lugatit_turk_botanik_terimleri.pdf:

Canan İleri, (2007), "Divanü Lügati't-Türk'te Geçen Meyve-Sebze Adları ve Türklerin Bunlardan Yararlanma Biçimleri", *Türk Dili*, Ankara: TDK. S:669, s. 542-572; Çetin, Engin (2005), "Divanü Lügati't-Türk'te Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 2, s. 185-200.

¹⁸ Eski Anadolu Türkçesinde bitki adları üzerine yapılan şu incelemelere bakılabilir: Zafer Önler, (1990), "XIV. ve XV. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri", *Journal of Turkish Studies (Fahir İz Armağanı)*, Harvard, V: 14, s. 357-392;

Hatice Şahin, (2007), "Câmi'ü'l-Fürs Örneğinde XVI. Yüzyıl Bitki İsimleri", *Turkish Studies*, V: 2, s. 570-602.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

II. Ayrılan Türkçe terimler de tek sözcükten ibaret olanlar ve birleşik isimler olarak ikiye ayrıldı.

III. Arapça terimler de, benzer yolla, kendi içinde önce tek sözcükten ibaret olanlar sonra da tamlama biçiminde oluşmuş birleşik isimler olarak ayrıldı. Tamlamalar hâlinde bitki adlarıysa Farsçanın ve Arapçanın tamlama sistemine göre oluşumları göz önünde bulundurularak gruplandırıldı.

IV. Farsça ve diğer dillere ait bitki adları sayıca az ve benzer yapıda olduklarından sadece ait oldukları dile göre birer alt başlıkta sıralandı.

2.1.1. Türkçe Terimler:

2.1.1.1. Tek Sözcükten İbaret Terimler:

alma: Elma (Pirus malus). [93a] (7) ... *dağı alma ve ayva ve amrūt ve enār isti' māl idüp...* / **arduc:** Ardiç ağacı ve yemişi (Juniperus). [132a] (11-13) *Mayâşür için arduc ağ acır azuçuğ gene doğ rayup kazana koyup kaynatup şuvı kızarur...* / **aşma:** Asma ağacı; belirli bir tür üzüm veren bitki (Vitis). [43a] (11-12) ... *ba' dehu bir miqdâr aşma yaprağın çubuğın ma'an âteşe yakup...* / **arpa:** Arpa (Hordeum vulgare). [82b] (4-5) *Yarım dâne cevz-i bevâyı bir dâne arpa ile çigneyüp ferağ vire...* / **ayva:** ayva (Cydonia vulgaris). [92b] (13) ... *birkaç dâne ayva balıla bişürüp memesi üzerine ursalar...* / **böğürtlen:** Böğürtlen (Rubus caesus). [102a] (4) ... *bir miqdâr böğürtlen budakların dağı yaprağ ıyla ma'an kaynatup bişürüp aç olan şaça şakala süreler.* / **buğ day:** Buğday (Triticum). [106b] (12) *Eger turuncu arpa buğ day içine kosalar aña bit düşmeye.* / **burçak:** Burçak (Vicia ervilia). [50a] (4-5) ... *v'eger her şabâh iki dirhem burçak tohumı ağ zında temâm işlanınca tutup...* / **buyan:** Meyan (Glycyrrhiza glabra). [126a] (5) ... *ol yağ dan bir pâre buyanı katup bir miqdâr kaynatsalar bu dağı ancalayın olur...* / **cırcır:** Su teresi (Nasturium officinale). [130b] (5-6) ... *benefşe, nîlüfer ve gül ve haşhâş ve cırcır ve 'unnâb ve demür hindî gibi olan şeyleri muqaddem şu ile şöyle kaynatup...* / **çigdem:** Çiğdem çiçeği (Crocus cancellatus). [70b] (11-12) ... *v'eger çigdemî döğüp bir miqdâr balıla qarışdurup talâğ ı büyük olan âdemîñ talâğ ı üzerine ursalar nâfi' dür.* / **erik:** Erik (Prunus domestica). [116b] (9-10) ... *ve gevdeyi kızdurur şeyler yemeyüp ammâ erik ve hıyâr ve karpüz isti' māl idüp...* / **gebre:** Kebere, kapari (Capparis). [85b] (4-5) *Eger bir miqdâr şarp sirke ile gebreyi*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

karışdırup ısıcağla urduklarında... / gelincik: Gelincik çiçeği (Papaver rhoeas). / [8a] (6-7) Her kim gelincik çiçeğünü dibin çekirse başında olan nâzileyi çeküp indüre... / günlük : Günlük ağacı; ak günlük (Boswelia), kara günlük (Cortex styracis). [121b] (5) ... çörek otu yigirmi beş dirhem, rāvend on iki direm, maştakî on üç direm. / ışığı an: Isırgan otu (Urtica). [109a] (3-4) İmdi her kim bir miqdār ışığı an dikenin döğüp temām un gibi olduğdan sonra üzerine bir päreçik bal sürüp... / kabağ: Kabak (Cucurbita). [47b] (7-8) ... ve hem dahı şağ am ve kabağ yemek ziyāde nāfi'dür... / kaşni: Kadı ağacı, şeytanboku otu (Ferula assa-foetida). [98a] (2) Eger bir päre kaşniyi sirke ile ezüp sürseler def' ide. / kavun: Kavun (Cucum). [130a] (4-5) ... ve dahı kavun yemek çok ıssıma getürür ve kârpüz geç hażm olur, ammā cigeri tazelere... / koruk: Henüz olgunlaşmamış ekşi üzüm; koruk. [127a] (12-13) Sehil altı dirhem, sirke, koruk, mürdeseng on beş dirhem, cengār biş dirhem. Bunları 'adedince evvel... / pazu: Yabani ispanak (Beta vulgaris varcicla). [88b] (8-10) ...ba'dehu bir miqdār haţmî yaprağ m ve pazu[nu] yaprağ m ve bir miqdār kepek ile cümle birbirinden kifāyet kadarı şarāb ile muhkem kaynatup... / şandal: Sandal ağacı (Santalum album). [11a] (2-3) ... ve dahı birer miqdār şandal, gül yağ ı ve sirke cümlesin sirke ile ma'an koşup başına sürseler ağ rı def' ide. / şarmaşık: Sarmaşık bitkisi (Hedera helix). [97a] (5-6) ... şarmaşık tohmı dört dirhem, bu edviyyeleri alup züyüti bir iki çanağ a koyup... / şarmışak: Sarımsak (Allium sativum). [19b] (1-2) ... bir baş şarmışak ı kendüsine yedürüp ve kapuğ m dahı tütsi virseler bi-izni'llāh hālāş ola, mücerredür. / şinjirlice: Sinirlice otu (Plantago). [77a] (5-6) Eger, şinjirlice yaprağ muñ kökin ve yaprağ m pāk yuyup döğüp şuyın çğ arup... / şoğ an: Soğan (Allium cepa). [44a] (9-10) ... bir miqdār şoğ an koşup şabāh aç karına içürseler yılanı päreleyüp taşra bırağ a, mücerredür. / söğüt: Söğüt (Salix). [62a] (8-9) ... ve dahı şğ ır dili ve gül şuvı ve tohmekān içürüp gök benefşe ve söğüt yaprağ ı ve hıyār... / şekerli: < Far. + T. Şekerli ot, andız otu (Compositae). [111a] (9-10) Eger şekerli yaprağ muñ şuyın içseler nāfi'dür. / tarı: Mısır (Panicum miliaceum). [82b] (5-6) Eger birkaç dāne tarı ile karanfili çigneseler ferağ vire. / tobalak (ğ): Hunnapgillerden bir bitki (Rhamnus clorophorus globosus). [81a] (5-6) ... tobalak yigirmi dirhem, egir yigirmi dirhem bu eczaları 'adedince alup muhkem döğüp... / turak: Durak otu (Anethum graveolens). [102b] (10-11) ...ve dahı tğ ün

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

zemânında ıtırakı koqlamak ziyâde nâfi'dür... / üzüm: Üzüm. [117b] (8-9) zîrâ yaş üzümüne künüzü 't-toħmî dimişlerdür, ya' nî şıtma ħazînesi dimek olur. / yarpuz: Ballıbabagillerden, çiçekleri birbirinden ayrı halka durumunda, nane türünden, kısa saplı, az veya çok tüylü, güzel kokulu bir bitki (Mentha pulegium). [96a] (1-2) Eger yarpuzı sirke ile maħlûṭ idüp gevdesine sürseler def' ide. / yosun: Çoğu sularda, ağaç veya taşların üzerinde yetişen tallı bitkilerin ilkel yapıdaki örneklerine verilen genel ad. [83a] (7-9) ...ba' dehu âteş giderüp yerine kıra yosun döşeyüp ba' dehu kütürüm olan âdemi getirüp çukuruñ içine koyup yaturalar... / yüzerlik¹⁹: Yüzerlik bitkisi (Peganum harmala). [91a] (5-7) Eger yüzerlik [ve] gelüncik çiçeginüñ [to]ħmın bir dirhem kıdarı 'ale's-şabâħ şovuk şı ile içseler şifâ bula.

2.1.1.2. Birleşik İsim (Yapıca İsim veya Sıfat Tamlaması Biçiminde) Biçimindeki Terimler:

Şimdiye kadar sıralanan terimler tek sözcükten ibaret olup basit yapıdadır. Ancak birleşik isim yapısında olan birçok terime de rastlanmaktadır. Birleşik isim yapısındaki bitki adlarının çoğunluğu Türkçenin tamlama kurallarına göre oluşturulmuştur. Tüm öğeleri (esas ve yardımcı unsur) Türkçe olanlar yanında, içinde Arapça veya Farsça unsur barındıran, her iki öğesi de Arapça/Farsça olup Türkçenin tamlama sistemine uygun oluşturulmuş terimler de sayıca az değildir. Bunlar üç ana gruba ayrılabilir:

1. Tüm öğeleri Türkçe olanlar (T. + T.): *ğ u ğ acı, ak ğünlük vb.*
2. Arapça + Türkçe (Ar. + T.) / Türkçe + Arapça (T. + Ar.) yapısında olanlar: *finduğ ğ acı, ak sürincân vb.*
3. Farsça + Farsça (Far. + Far. + T.) / Arapça + Arapça (Ar. + Ar. + T) yapısında olup aldığı ekler ve yapısı itibarıyla Türkçenin tamlama sistemine göre oluşmuşlar: *hindustân cevzi, ebucehl kıarpüzü vb.*

¹⁹ Şükrü Haluk Akalın, 'üzerlik/yüzerlik' teriminin kökeni birleşik bir sözcük olduğunu savunur. Uç ve Barsgan dilinde *sedef otu* karşılığındaki *ilrük/eldrük* kelimesini Oğuzlar, *peganum harmala* için yabancı sedef otu anlamına gelmek üzere *yoz ilrük* (veya *yozeldrük*) olarak kullanmışlardır. Enkliz olayı ve gerileyici benzeşme sonucunda ilk kelimenin ünlüsü 'ü'ye dönüşmüştür. Metatez sonucunda 'l' ve 'r' yer değiştirmiş, daha sonra da 'i' genişleme sonucu e'ye dönmüş, böylece kelime *yüzerlik* şekline gelmiştir. Oğuz grubunda görülen başta y ünsüzü düşmesi olayı sonucunda da *üzerlik* şekli ortaya çıkmıştır. Ancak, *yüzerlik* şekli de ağızlarımızda hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır (1993, 256).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

acı bādem: (T. + Far) Badem ağacının keskin kokulu meyvesi (Amygdalus amara). [60b] (10) *Eger, acı bādem yağ in kulağ gürlütisine tamzursalar def^c ide.* / **ağ u ağ acı:** (T. + T.) Zakkum, ağı ağacı (Nerium oleander). [80a] (10-11) ... *ve dağı her kim beş dirhem ağ u ağ acı yaprağı in döğüp tencereye koyup...* / **ağ günlük:** (T. + T.) Tütsü olarak yakılan bir tür ağaç sakızı. [61a] (4-5) ... *ba^cdehu bir pāre ağ günlük katup her merhem gibi oldukça kulağ a ursalar...* / **ağ şoğ an:** Aksoğan, ada soğanı (Urginea maritima). [61a] (11) – [61b] (1) ... *ağ şoğ an şuyın tudulmasına tamzursalar nāfi^c dūr.* / **ağ sūrincān:** (T. + Far.) Sormcan ağacının bir türü (Colchicum autumnale). / [84b] (5-6) ... *ırkuⁿ-nisā için birer miqdār şabr-ı uskuṭūrī ve şarı helīle ve ağ sūrincān bunları alup ve döğüp elekden geçürüp...* / **ağ sūsen:** (T. + Ar.) Akzambak (Lilium candidum). [55b] (9-10) ... *v^eger ağ sūsen muhkem döğüp şuyın bir bezden süzüp alalar...* / **arduc ağ acı:** (T. + T.) Ardıç ağacı (Juniperus). [132a] (11-12) *Mayāşūr için arduc ağ acın azuçuğ gene dğ rayup kazana koyup...* / **ayva ağ acı:** (T. + T.) Ayva ağacı (Cydonia vulgaris). [91b] (1) ... *v^eger bir dāne ayva ağ acının dibine işeyüp...* / **bāğ çubuğ ı:** (Far. + T.) Asma fidesi. [97a] (11-12) ... *kel başa merkeb tırnağ in yakup ve bir miqdār bāğ çubuğ in dağı yakup külin eleyüp...* / **baldırıkara:** (T. + T.) Karabaldir (Aspelinum adianthum-nigrum). / **boğ a diken:** (T. + T.) Halk arasında şeker diken, göz diken, deve diken gibi farklı adlarla bilinen bir bitki (Eryngium campestre). [50a] (5-8) ... *ve dağı her kim boğ a dikenin kamışını muhkem döğüp şuyın çıkarup ve bir miqdār gül şuyın katup içseler bi-izni^c llāh şifā bula, ḥalāş ola, mücerredür.* / **çörek ot:** (T. + T.) Karacaot (Nigella damascena). [104b] (4-5) ... *üç günde bir ḥammāma iletüp cümle gevedesine ferfiyūn yağ in ve bābūnec yağ in ve çörek otu gibi fā^c ideli şeyleri süreler...* / **dağ üzümü:** (T. + Far.) Yaban üzümü. [11a] (3-5) ... *Eger dağ üzümü ki aña mevīzec dirler, bir miqdārını saḥk idüp dağı zeyt yağ ıyla maḥlūt idüp başına ursalar ağ n def^c ide.* / **demür diken:** (T. + T.) Demir diken (Tribulus terrestris). [110b] (7-9) *İmdi her kim iki dirhem demür dikenin yılan şoğmuş ādeme içürseler mazarratın def^c ide.* / **demür hindī:** (T. + Ar.)²⁰

²⁰ Terim bu bölümde ele alınsa da aslı demr-i hindī < temr-i hindī'dir. Yaygınlaşmış hata sonucu (galatimeshur olduğu için) Türkçe sıfat tamlaması olarak algılanmış ve daha eserin yazıldığı dönemde bu yanlış kullanım yazımda da devam etmiştir. Bu hata günümüzde de sürmektedir. TDK Türkçe Sözlük'te (2005) 'demir'

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Demirhindi bitkisi (Tamarindus indica). [130a] (7) ... *demür hindî şovukdur, likin şıtma dutan âdemlere nâfi' dūr...* / **deve dikenî:** (T. + T) Meryemana dikenî, peygamber dikenî, sütlü kengel (Silyum marianum). [81a] (4-5) ...*ve dağı marşama toğmı yigirmi dirhem, deve diken[i] toğmın yigirmi dirhem...* / **ebem gömeci:** (T. + T.) Ebegümeçi (Malva sylvestris). [92b] (5) *Eger, ebem gömeci yaprağ ıyla kökin ma'an bişürüp ba' dehu...* / **ebucehl karpüzü:** (Ar. + Ar. + T.) Acı hıyar, acı elma, acı karpuz, it hıyarı, ebucehil karpuzu gibi adlarla anılan bitki (Citrullus colocynthis). [72b] (2) ...*ammâ eger ebucehl karpüzünün içine fertil idüp götürseler kulıncı def' ider.* / **ençir ağ acı:** (Far. + T.) İncir ağacı (Ficus carica). [29A] (6-8) ... *v'eger ençir kabuğ ın burnına şokşalar sâkin ide veyâhüd ençir ağ acı tozını kazıyup üfürseler nâfi' dūr...* / **finduğ ağ acı:** (Ar. + T.) Fındık ağacı (Corylus avellana). / **gün çiçeği:** (T. + T.) Gün çiçeği, günebakan, gündöndü (Helianthus annuus). [26b] (7) ... *bir miğdâr gün çiçeği cemî' idüp ve bir şişe içine koyup...* / **hınzır odı:** (Ar. + T.) Domuz otu. [96b] (8-9) *Eger hınzır odın bir miğdâr bal ile ve büber ile karışu[rup] ba' dehu küllî başına sürseler kelini def' ide...* / **hindustân cevzi:** (Far. + Ar.) Hindistan cevzi (Cocos nucifera). [42a] (3-5) ... *bir dâne hindustân cevzi ve bir pârçe Eflâk tuzını cümle başka başka döğüp...* / **iblis tırnağ ı:** (T. + Ar.) Şeytantırnağı (Phyteuma). [104b] (6-7) ... *ve dağı şikest olan iblis tırnağ ın tütsi virseler halâş ola...* / **it burnı:** (T. + T.) Yabani gül; kuş burnu (Rosa canina). [14a] (5-8) *İmdi bu gök yer altında âdem şifâtında biter ve cemî'-yi endâmı yine âdem kipidür ve ayak üzerine durur ve dağı yaprağ ı yir üstünde it burnı yaprağına beşzer...* / **it üzümü:** (T. + T.) Köpek üzümü, tilki üzümü (Solanum nigrum). [68b] (1-2)... *ve dağı it üzümün bir yanına dağup götürseler şarılg a nâfi' olup...* / **kadın tuzluğ ı:** (T. + T.) Kadıntuzluğu, çobantuzluğu, amberbaris, sarıçalı gibi adlarla bilinen bitki (Berberis vulgaris). [94a] (6-7) ...*şörbâsının içine kadın tuzluğ ı didükleri edviyyeden bir päre tereyâğ ın mağlût idüp yedürel...* / **kara ağ aç:** (T. + T.) Karaağaç, narven (Ulmus). [100b] (11-12) ... *ve dağı kara ağ aç kökin kabuğ ıyla ma'an ufacuğ dâđ rayup ba' dehu bir çölmege koyup...* / **keçi boynuzu:** (T. + T.) Keçiboynuzu, harnup ağacı (Ceratonia siliqua). [77a] (11-12) *Eger keçi boynuzın döğüp bir miğdâr beyâz ketâvün ile ve bir miğdâr şumâğ ve ısıcağ şı ile*

maddesi içindeki birleşik isimler arasında 'demirhindi' maddesi geçer. Oysa bu terimin 'demir' maddesi ile etimolojik hiçbir bağı yoktur.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

karışdurup içseler... / **kızıl ağ aç:** (T. + T.) Kızılsöğüt (Alnus). [55a] (3-4) ... *v'eger kızıl ağ aç yaprağ ın yaş iken birkaç kerre göze çekseler hoş ola...* / **kızıl gül:** (T. + T.) Kızıl gül (Rosa). [122a] (3-5) *Şabr-ı uskuṭūrī on dirhem, kızıl gül yaprağ ı on dirhem bu edviyyeleri başka başka döğüp elekden geçürüp ba' dehu cümlesin bir yere cemī' idüp...* / **kızıl kinşic:** (T. + Far.) Kızıl kişniş (Coriandrum sativum). [13a] (9-10) *Eger kızıl kinşic saḥk idüp ta' am üzerine eküp yeseler...* / **kızıl üzüm:** (T. + T.) Kızıl üzüm (Vitis vinifera). [85a] (9-11) *Eger bir miḳdār kızıl üzüm ve paḳla unı ve kemnün ve çāvşır alup muḥkem saḥk idüp mīkriz üzerine ursalar nāfi' dūr...* / **koḳar ot:** (T. + T.) Kokar ot, mavzek otu (Delphinium staphisagria). [110a] (5-6) ... *ba' dehu bir miḳdār koḳar otdan cemī' idüp fuḳudan çıḳdıḡ ı gibi ol [o]tuḡ üzerine yatalar...* / **kundus ḥayāsı:** (T. + Far.) Cavşir otu ve bundan elde edilen zamk (Ferula elaochytris). [127b] (10-11) ... *on dirhem kunds ḥayāsı beş dirhem, bu mu[ale]ceyi cümle muḥkem saḥk idüp cümlesin bir yere ḳatup yaḳı idüp...* / **mürr dikenı:** (Ar. + T.) Mirra adı verilen ve Arabistan'da yetişen bir ağaç (Comiphora myrrha). [30a] (3-4) *İmdi ağ zı ağ nıyan adem mürr dikenin bal ile ḥalt idüp ağ znda tutsa def ide...* / **oḡ ul otı:** (T. + T.) Oğulotu, kovan otu, melisa gibi adlarla bilinen bitki (Melissa officinalis). [24] (2-4) *Bādrencürık oḡ ul otına dirler, anuḡ bir dürlisi olur, türunc ḳoḳusu gibi rāyihası olur.* / **paḳla otı:** (Ar. + T.) Bakla çiçeği. [25b] (4-5) ... *ba' dehu bir miḳdār paḳla otı ve noḥūd, benefşe, kızıl gül, arpa unı, baş türunc ḳabuḡ ı.* / **peyḡ amber çiçeği:** (T. + Far.) Peygamber çiçeği, acımık (Centaurea cyanus). [35b] (7-8) *Eger peyḡ amber çiçekinüḡ kökin muḥkem saḥk idüp...* / **şarı helīle:** (T. + Far.) Helile otunun bir türü (Terminalia). [10a] (3-4) ... *on beş dirhem şarı helīleyi muḥkem döğüp daḡı yüz kırık dirhem erik şuvı birle ol ḳadar ezeler ki...* / **şarı şabr:** (T. + Ar.) Sarısabır, azvay gibi adlarla bilinen bitki (Aloe vera) ve bu bitkinin etli, kalın yapraklarından çıkarılan, kırmızımtrak esmer renkli, hekimlikte kullanılan bir madde. [104b] (12) *Eger şarı şabr didükleri edviyyeyi alup ba' dehu...* / **siyāh üzüm:** (Far. + T.) Siyah üzüm. [54a] (1-3) ... *bir miḳdār ḫuraḳ otın siyāh üzümle ḳaynatup ba' dehu şuyın ḥammāmda ziyāde içseler istifrāḡ küllī eyledüḡden şonra on yıllık bahaḳ zahmetin def ider...* / **şakāyık çiçeği:** (Ar. + T.) Şakayık çiçeği (Paeonia mascula). [101b] (13) *Bir vaḳıyye şakāyık çiçeğine dört dirhem saḥk olmuş rāstuḡ ḫaşın ḳatup...* / **semüz ot:** (T. + T.) Semizotu (Portulaca oleracea). [50b] (10-11) ... *ve ḡ idāsı daḡı nīm-*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

serište yumurta ve rişteyi semüz ot ile bādem yağ ı ile ve şeker ile tavuğ şorbāsın yedüreler... / şğ ır dili: (T. + T.) Sığırdili otu (Anchusa officinalis). [62a] (8-9) ... ve dağı şğ ır dili ve gül şuvı ve tohmekān içürüp... / şğ ulcan otu: (T. + T.) Solucan otu (Pelargonium endlicherianum). [76a] (3-4) Eger, küçük ma'şūmuş şğ ulcanı olsa 'ilācı yine şğ ulcan otunı bal ile yeseler düşürüp def' ide. / şu teresi: (T. + Far.+ T.) Su teresi (Nasturium officinale). [79b] (7-8) Eger hayāda, v'eger sā'ir yerde olan şiş mu'ālecesi budur ki vāfir ziyādesiyle şu teresini cemī' idüp... / Süleymān Peyğ āmber ağ acı: (bk. it burnu, Süleymān Peyğāmber ağacı, rūhü'l-kamer). / tatlu bādem: (T. + Far.) Badem ağacının (Amygdalus amara) kokulu meyvesi. [47b] (1-2) ... kulinca ziyāde nāfi'dür ve dağı tatlu bādem yemek a'lādur... / turağ otu: (T. + T.) Durak otu, dereotu; krş: durağ otu (Anethum graveolens). [54a] (1-2) ... bir miqdār turağ otın siyāh üzümle kaynatup ba'dehu şuyın hammāmda ziyāde içseler... / uşşāk çadırı: (Ar. + T.) Çadıruşağı otu (Dorema ammoniacum). [76b] (4-5) Eger göbekde şu olsa 'uşşāk çadırından finduğ kādārın aç karına üç sabāh yeseler def' ide. / yılanyaşduğ ı: (T. + T.) Yılanyaştığı (Dracunculus vulgaris). [50a] (1-2) ... v'eger yılanyaşduğ muş kökin balıyla kaynatup ma'cūn idüp... / yonca dikenı: (T. + T.) Acı yonca (Menyanthes trifoliata). [108b] (9-10) Eger yonca dikenin kaynatup şuyın içseler teşennüce nāfi'dür ve ishāl dağı kaç' ider.

2.1.2. Arapçadan Alınmış Botanik Terimleri:

2.1.2.1. Tek Sözcükten İbaret Terimler:

'anber: Ar. Amber çiçeği (Geum urbanum). [64b] (4-5) ... dağı ayu şarābı ve 'anber ve 'ūd dağı nāfi'dür... / 'aşfūr: < Ar. Yalancı safran (Carthamus tinctorium). [90b] (2-3) ... v'eger 'aşfūr tohmın ile bir dāne tavuğı on iki gün besleyüp ba'dehu karnın yarup yağ ın çık[ara]lar... / bābūnec: < Ar. bābūnec < Far. bābūne. Papatya (Matricaria chamomilla). [104b] (5) ... bābūnec yağ ın ve çörek otı gibi fā'ideli şeyleri süreler... / bādīlcān: (bk. bādīncān) / bādīncān: < Ar. Patlıcan (Solanum melongena). [92a] (2-3) ... v'eger bir iki dāne bādīncān saħk idüp sigil üzerine ursalar def' ide... / bağla: < Ar. bākilā. Bakla (Vicia faba). [72b] (1) ... ve dağı kulinc olan ādem amrūd, bağla, çügündür yemekden hazer ideler... / belesān: < Ar. Pelesenk ağacı (Commiphora opobalsamun) ve bundan elde edilen yağ. [44b] (4) ... v'eger belesān yağ ın sürseler nāfi'dür... / besbāse:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

< Ar. Küçük hindistan cevizi (*Myristica fragrans*); Krş. ceviz-i bevvâ. [119a] (3-5) *Zencebîl beş dirhem, kırfâ beş dirhem, ceviz-i bevvâ beş dirhem, besbâse beş dirhem, dâr-ı fulful beş dirhem, afyûn dört dirhem.* / **besfâyic:** < Ar. Bespaye, kaya eğreltisi, bir eğrelti otu çeşiti (*Polypodium vulgare*). [99a] (1) ... *bir miqdâr besfâyic ve turağ otu ile yeseler ishâli def' ide...* / **bezr:** < Ar. Keten tohumu, bezir. [42a] (6-7) ... *bir miqdâr bezr yağ muş içinde kaynatup şıklar ve ba'dehu...* / **ceviz:** < Ar. Ceviz (*Juglans regia*). [120b] (5-6) ... *bir sırçalı kap içine ziyâde hıfz idüp şabâh aḥşam ceviz kadarı yeyüp nice fâ'idelerin göreler.* / **emlec:** < Ar. Amlacotu (*Phyllanthus emblica*). [119b] (3-5) *Şarı helîle on dirhem balıla on dirhem emlec on dirhem. İmdi bu edviyeleri muhkem saḥk idüp elekden geçürüp...* / **ferfiyûn:** < Ar. Sütleğen otu ve bundan elde edilen tıbbi bir zamk (*Euphorbia officinarum*). [85b] (10) *Eger, teni renginde olursa aḡa bir miqdâr ferfiyûn ve banc yağ in sürüp...* / **finduḡ:** Fındık (*Corylus avellana*). [63a] (4-5) ... *ammâ finduḡ ıssıdur şovukdan ḡâsıl olan yürek ḡ rısına devâdur...* / **fısdıḡ:** (bk. **fıstuḡ**). / **fıstuḡ:** < Ar. Fıstık (*Pistacia vera*). [126a] (1-2) ... *likin eger bâdem ve fıstuḡ ve kabaḡ çekürdegi yağ in çıkarmak lâzım gelürse anlarıḡ kabuḡ in çıkarup döḡüp...* / **fülfül:** < Ar. Karabiber (*Piper*). [112b] (7-8) ... *bir miqdâr fulfulü döḡüp balıla ḡarışdurup dimâḡ a sürseler ḡunnâḡa nâfi'dür.* / **ḡalâb:** < Ar. Şam fıstığı (*Pistacia vera*). [49a] (5-7) ... *baḡ amı giderüp bal şuyın yâḡûd ḡalâb şuyın yâḡûd ḡatmenüḡ kabuḡ in çıkarup ve kaynatup şuyın içüreler...* / **ḡardal:** < Ar. Hardal otu (*Brassica nigra*), ak hardal (*Snapsis alba*) ve yabani hardal (*Snapsis arvensis*) olmak üzere iki türü bulunur. / **ḡaşḡâş:** < Ar. Haşhaş (*Papaver somniferum*). [130b] (4-6) ... *toḡmlar gibi benefşe, nîlûfer ve gül ve ḡaşḡâş ve cırcır ve 'unnâb ve demür hindî gibi olan şeyleri muḡaddem şu ile şöyle kaynatup...* / **ḡatme:** (bk. **ḡatmî**). / **ḡatmî:** < Ar. Hatmi (*Althaea officinalis*). [67a] (9-11) ... *ve daḡı şarâblardan benefşe ve nîlûfer ve rummân şarâbın virüp daḡı ḡulüvv, ḡatmî ve buyan dibi ışlanmış ola.* / **ḡelyûn:** < Ar. Kuşkonmaz (*Asparagus officinalis*). [120b] (2-3) ... *ḡelyûn (10 direm), toḡm-ı tere (10 direm), toḡm-ı şḡ an, (10 direm) toḡm-ı kerefes, (10 direm) çörek otu. İmdi bu edviyeleri on dört eczâsı otuz mişḡâl ve altı eczâsı onar dirhem üzerine alup...* / **ḡennâ:** < Ar. ḡinnâ'. Kına. [72b] (8-10) ... *ba'dehu bir ḡaşuḡ aḡ nefti ol ḡennâya ḡoşup ḡulıncı oldıḡı yire sürseler bir yumurta bişiminden ziyâdece durduḡda yaḡ usı sâkin olup ve uyuşur gibi olur...* / **ḡummâz:** < Ar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

Kuzukulağı otu (*Rumex acetosella*). [130b] (1-2) ... *alma gibi, ayva gibi, enâr gibi, şâhtere gibi ve lîmûn ve hummâz ve koruk ve ot gibi olan şeylerin cümle muqaddem saḥḥ idüp ve şıḳup...* / **kâfûr**: < Ar. Kafurotu (*Camphorosma monspeliaca*). [89a] (12) ... *ve daḥı her kim birkaç dirhem rāzyâne [ve] kâfûrı bal mûmı ile maḥlûṭ idüp...* / **kâkûle**: < Ar. Kakule (*EIEATaria cardamomum*). [118a] (6)... *misk altı mişkâl, su'ud altı mişkâl, kâkûle altı dirhem, palaṭôr altı dirhem...* / **karanfil**: < Ar. Karanfil (*Eugenia caryophyllata*). [62b] (7-8) *İmdi 'ilâci misk, tuffâḥ şarâbın bir miqdâr 'ud ve reyḥân, karanfil.* / **kaṭûnâ**: < Ar. Pire otu (*Tanacetum coccineum*). [74b] (8-10) ... *ba'dehu bir miqdâr kurımış kaṭûnâ ile bir miqdâr reyḥân toḥmın eṣribeler ile qarışdurup içürelere, ziyâde nâfi'dür.* / **kebâbe**: < Ar. Kebabe, kebabiye, kuyruklu biber (*Piper cubeba*). [121a] (11) ... *dârcîn dört direm, kebâbe dört dirhem, maṣṭakî bir direm, ḥulicân dört dirhem...* / **kemmûn**: < Ar. Kimyon (*Cuminum cyminum*). **kemyûn**: (bk. kemmûn) / **kerefes**: < Ar. Kereviz (*Apium graveolens*); krş. kerefeş. [17b] (3-5) *Bu 'illeti olan kişinüñ evine aṣlâ kerefes komayalar, zirâ kerefes şar'î derdi çündür...* / **kerefeş**: (bk. kerefes) / **keten**: < Ar. Keten bitkisi (*Linum usitatissimum*). [69b] (3-4) ... *v'eger bir miqdâr keten toḥmın muḥkem döğüp bir miqdâr balıla qarışdurup şabâḥ ve aḥşam yeseler ziyâde nâfi'dür.* / **kınâ**: (bk. ḥennâ). / **kınna**: (bk. ḥennâ). / **kirfa**: < Ar. Amber kabuğu, tarçın ağacına benzer bir ağacın kabuğu (*Croton eluteria*). [119a] (3-4) *Zencebîl beş dirhem, kirfa beş dirhem, cevz-i bevvâî beş dirhem, besbâse beş dirhem...* / **maḥmûde**: < Ar. Mahmudiye otu ve bu bitkinin köklerinden çıkarılan reçineye benzer madde (*Convolvulus scammonia*). [21b] (5-6) ... *bu iki kök maḥmûde daḥı koyup içeler, ammâ maḥmûdeyi kaṭı ziyâde kaṭmayalar...* / **maḥmûre**: < Ar. Mahmur çiçeği, çiğdem (*Colchicum*). [98b] (8) ... *ve daḥı bucuḳ dirhem maḥmûre ve bir dirhem maṣṣakîyi muḥkem saḥḥ idüp...* / **na'ne**: < Ar. Nane (*Mentha piperita*). [51b] (7-8) *Eger na'neyi bir miqdâr sirke ile döğüp ma'deye ursalar def' ide.* / **nârenc**: < Ar. Turunç (*Citrus aurentium amara*). [65b] (5-6) ... *ve daḥı nârenc kabuğın koḳlasalar 'aḳla nâfi'dür...* / **paḳla**: (bk. baḳla). / **reyḥân**: < Ar. Reyhan, fesleğen çiçeği (*Ocimum basilicum*). [79a] (9-10) *Eger, bir miqdâr reyḥânı döğüp ba'dehu ḥayâda olan şîş üzerine ursalar def' ide...* / **rummân**: < Ar. Nar; krş: nâr, enâr (*Punica granatum*). [49a] (9) ... *rummân yâḥûd lisânü's-sevr şuvı yâḥûd nîlûfer şarâpın içürelere...* / **şabr**: < Ar. Sabırlık otu ve bu otdan elde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

edilen tıbbi bir zamk (Agave americana); krş. şabur. [96b] (5-7) *Eger üç gün her şabâh birer dirhem şabr yeyüp yâhüd ısıcağ şu ile içseler uyuzı def idüp nice dürlü derde devâdur.* / **şabur:** (bk. şabr). / **sa'leb:** < Ar. Sahleb (Orchis). / **sinâmeki:** < Ar. Baklagillerden, sıcak bölgelerde yetişen, birçok türü bulunan bir bitki (Cassia officinalis) ve bu bitkinin bazı türlerinden elde edilen, hekimlikte iç sürdürücü olarak kullanılan madde. [16a] (9) *Eger bir miqdâr sinâmeki dahı içse nâfi' dür.* / **şumak:** Sumak (Rhus coriaria). [55b] (7-9) *...ba' dehu elli dirhem şu ile bişürüp şumakuñ kuvveti şuya çıkduda ba' dehu ol şudan kanı olan göze tamzursalar kanın def ide...* / **sürincân:** < Far. Sorincan ağacı (Colchicum autumnale); krş. sürincân. [87a] (11-12) *Ol ma' cün budur: Sürincân beş dirhem, şeker beş dirhem. Bunları 'adedince alup ma' cün idüp yeseler ziyâde nâfi' dür.* / **sürincân:** (bk. sürincân). / **sünbüle:** < Ar. Başak. [122b] (11) *Maştakî iki dirhem, zağ firân iki direm, sünbüle iki direm, habb-ı belesân iki dirhem...* / **şakâkul:** < Ar. Yabani havuç, karakök (Pastinaca sativa). [121a] (12) *... dâr-ı fulful üç dirhem, besbâse üç dirhem, şakâkul üç dirhem...* / **şakâyık:** < Ar. Şakayık çiçeği (Paeonia mascula). [101b] (13) *Bir vakiyye şakâyık çiçegine dört dirhem saħk olmuş râstuh taşın katup...* / **şaytaranc:** < Ar. Serkile otu ve kökünden elde edilen bir ilaç (Plumbago zeylanica). [25a] (7-9) *... ba' dehu birer miqdâr tayıh, ħardal ve şaytaranc, kızıl boya dahı nârin. İmdi bunları alup muħkem saħk idüp...* / **tarħûn:** < Ar. Tarhun (Artemisia dracunculul). [35b] (6) *...v'eger tarħûnı çiyneyüp diş etlerine sürseler kanamasın def idüp vebâsın gide.* / **tuffâh:** < Ar. Elma; krş. alma (Pirus malus). [52a] (3-4) *... eşribelerden tuffâh şarâbı ve ħummâz şarâbı içüp ve ta' âmlardan...* / **'unnâb:** < Ar. Kızıliğde, üvez ağacı (Sorbus aucuparis). [10a] (2) *... benefşe ya 'unnâb yâhüd erik şerbeti içürel...* / **zağ firân:** < Ar. Safran (Crocus sativus); krş za' firân. [115a] (6) *... ve şalluta gibi şeyler yemeyeler, zîrâ zağ firân bevlî şarı gösterür...* / **za' firân:** (bk. zağfirân). / **zanbak:** < Ar. Zambak (Lilium candidum). [7a] (6-7) *... veyâhüd kabağ yağ ı veyâ zanbak yağ ı sürseler def ide...* / **zencebîl:** Zencefil; krş: zencebîn (Zingiber officinale). [118b] (12) *Zencebîl yigirmi beş dirhem kabağ ı çıkmış bâdem, yigirmi beş dirhem...* / **zencebîn:** (Bk. zencebîl). / **zeyt:** Zeytin (Olea europaea), krş zeytün. [96a] (5-7) *Eger bir pârçe tuzı zeyt ve sirke ile karışdurup gicik olan âdemîñ a' zâsına sürüp temâm terleyince durduklarında ħalâş ide.* / **zeytün:** (bk. zeyt). / **zûfâ:** < Ar. Çödükotu, zufa otu (Hyssopus

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

officinalis). [51a] (1-2) ... *şarâb-ı zūfâyı bir miqdâr bal şuvı birle içürüp ve yine bir miqdâr encîr ve kırı üzüm ve bal döğüp...*

2.1.2.2. Tamlama Biçiminde Oluşmuş Terimler:

Arapçadan alınan botanik terimlerinden bir bölümü tek kelimeden ibaretken bazen de tamlama yapısındaki birleşik isimlerdir. Bu tür terimler oluşturulurken kimi zaman Arapçanın kimi zaman da Farsçanın tamlama sistemi kullanılmıştır:

Arapçanın tamlama kurallarına göre oluşanlar:

ḥayyü'l- 'âlem: < Ar. Sınır otu, bağa yaprağı (Plantago major; plantago media), krş. ḥayy-ı 'âlem, lisânü'l-ḥamel. [50b] (9-10) ... *miqdâr қаtânâ ve bir miqdâr ḥayyü'l-'âlem lu'âbın içüreler... / ḥuş[y]etü's-şalēb: < Ar. Tilki taşı otu; it kasarı (Orchis hircina). [31a] (1-2) ... *ḥuş[y]etü's-şalēb şuyın içüp yâḥūd enâr ve şumâḡ şuyın içüreler. / künūzu't-toḥmî: < Ar. Yaş üzüm için yapılan bir adlandırma? [117b] (7-9) ... *ısıcak günde yaş üzüm yemek ziyâde şıtma getirür, zîrâ yaş üzüm künūzu't-toḥmî dimişlerdür, ya'ni şıtma ḥazînesi demek olur. / lisânü'l-ḥamel: < Ar. bk. ḥayyü'l- 'âlem. [63b] (7-8) ... *likin bir miqdâr қаtûnâ ve toḥm-ı reyḥân ve lisânü'l-ḥamel ve toḥmekân. / lisânü's-şevr: < Ar. Sığırdili bitkisi (Anchusa officinalis); krş. gavzûbân; şığır dili. [69a] (8-9) *Eger, lisânü's-şevri bişürüp yeseler def' ide... / rûḥü'l-ḡamer: < Ar. bk. süleymân peygâmbere ağacı, it burnı. [13b] (10) - [13a] (1) ... *ve daḡı bir gök vardır ki aḡa sirâceü'l-iḡtirâb dirler ve rûḥü'l-ḡamer...******

Farsçanın tamlama kurallarına göre oluşanlar:

Bu terimlerde tamlama Farsçanın kurallarına göre oluşsa da yapıyı meydana getiren kelimeler Arapçadır.

'âḡırḡarḡâ ('âḡır-ı ḡarḡâ): < Ar. Pire otu, nezle otu (Anacyclus pyrethrum). [8b] (6-7) ... *birḡaç def'a bir miqdâr 'âḡırḡarḡâ ile ma'an birer pâre şaḡız yâḥūd zift çignese, cümle baḡ amı dimâḡdan indürüp geḡzi daḡı pāk eyleye. / buḡür-ı meryem: < Ar. Devetabanı bitkisi (Cyclamen coum). [68a] (6) *İmdi her kim şarılıḡ için buḡür-ı meryem içseler def' ide... / cevz-i bevvâ: < Ar. Küçük hindistan cevizi (Myristica fragrans). [29b] (6-7) *İmdi her kimin ḡ zından râyîḡa gelse birḡaç gün cevz-i bevvâ yeseler def' ider... / dâr-ı fülful: < Ar. Uzun biber, baş biberi (Piper longum). [121a] (12) ... *dâr-ı fülful üç dirhem, besbâse üç dirhem, şaḡâḡul üç****

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

dirhem... / fülful-i ebyâz: < Ar. Beyaz biber. [121a] (12) ... *dâr-ı fülful üç dirhem, besbâse üç dirhem, şakâkul üç dirhem.../ fülful-i kebîr:* < Ar. Bir biber çeşiti. [98a] (8-9) ... *velikin temregüsü olan âdemler yğ urt yemekden ve fülful-i kebîr yemekden hâzer ideler... / dest-i meryem:* < Ar. Deve dikenini (Silyum marianum). [77a] (3-5) *Eger, dest-i meryem ile iki qarındaş kanın muhkem döğüp ba‘dehu rafadân yumurta üzerine eküp içseler ve def‘ ide. / hayy-i ‘âlem:* < Ar. Sınir otu, bağa yaprağı (Plantago major; plantago media); krş. hayyü’l- ‘âlem; lisânü’l-hamel. [57a] (7-8) ... *v’eger hayy-i ‘âlem yaprğ ın döğüp göze çekseler gözde olan çibana ursalar halâş ide. / lisân-ı ‘aşafür:* < Ar. Kuşdili bitkisi (Rosmarinus officanilis). [120a] (13) ...*lisân-ı ‘aşafür on mişkâl, ‘üdü’s-şâlib on mişkâl, sünbül-i hindî...*

Türkçe sözcükler Arapça ve Farsça tamlamalar içinde bulunmaz. Ancak metinde bu kuralın çiğnendiği ilginç bir örnek vardır. Farsça tamlama kurallarına göre Arapça renk adı ve Türkçe hayvan adı (hayvandan bitkiye deyim aktarması gerçekleştirildiği anlaşılıyor) bir tamlama kurarak bitki adı olarak kullanılmıştır:

kene-i ebyâz: T. + Far. + Ar. Kene otu (Ricinus Communis).

Farsça tamlama kurallarına göre oluşmuş bir unsuru Arapça, diğeri Farsça olan şu terim de dikkat çekicidir:

helîlec-i esved < Far. + Ar. Kara helile otu. [118a] (10-11) ... *helîlec-i esved yigirmi altı dirhem. İmdi bu zıkr olınan edviyyeleri hesâbınca alup aña göre bal alup halt idüp...*

Renk adları bitkilerin türünü belirlemede ve yeni terim oluşturmada görev alabilir. TM’de bir bitkinin türü bildirilirken kimi zaman Türkçenin kimi zaman da Farsçanın tamlama sistemine uyulmuş ve adlandırmaya gidilmiştir. Bu yolla yapılan terimlerde yardımcı öge ya Türkçe ya da Arapça/ Farsça renk adıdır:

fülful-i ebyâz şarı şabr kızıl kinsic

e.ö. y.ö. e.ö. y.ö. e.ö. y.ö.

2.1.3. Farsça Kökenli Botanik Terimleri:

amrüd: < Far. Armut ağacı (Pirus communis) ve bu ağacın meyvesi; krş: amrüt. [72b] (1) ... *ve dahı kılnc olan âdem amrüd, bakla, çügündür yemekden hâzer ideler... / amrüt:* (bk. amrüd). /

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

bâdem: < Far. bādām. Badem ağacı ve bu ağacın meyvesi (Amygladus communis). [118b] (12) *Zencebîl yigirmi beş dirhem kabuğ ı çıkmış bâdem, yigirmi beş dirhem karanfil...* / **bâdrencürük:** < Far. Oğul otu (Melissa Officinalis); krş oğul otl. [24b] (2-4) *Bâdrencürük çğ ul otına dirler, anuñ bir dürlisi olur, tûrunc koğusu gibi râyihası olur.* / **belîle:** < Far. Belile otu (Bellerica myrobalan). [123b] (5) *...ammâ ba'zı kimsene bir miğdâr belîle bişürüp her kişiye mizâcına göre ideler.* / **cünnâr:** < Far gülnâr. Yabani nar ağacı (Punica granatum) ve meyvesi, krş gülnâr. [127a] (6-7) *Acı yağ yüz dirhem, cünnâr beş dirhem, kara boya beş direm...* / **çeftâlû**²¹: < Far. şeft + âlû. Gülgillerden, ılıman bölgelerde yetişen, çiçekleri pembe renkli bir ağaç (Persica vulgaris). [75b] (12) *Eger, çeftâlû yaprağ ın döğüp göbegine ursalar...* / **çenâr:** < Far. Çınar ağacı (Platanus), krş çınâr. [46a] (8) *...ve çenârın bunlara bir miğdâr acı yağ ıla saħk idüp ve gice ile süreler...* / **çınâr:** (bk. çenâr) / **çügündür:** < Far. Pancar (Bera vulgaris-folliora). [72b] (1) *... ve daħı kulinc olan âdem amrûd, bakla, çügündür yemekden hazer ideler...* / **dârcîn:** < Far. Tarçın ağacı (Cinnamomum) ve bu ağacın baharat amacıyla kullanılan kabuğu. [67b] (11-12) *...beyâz günlük ve dârcîn daħı muħkem saħk idüp ve bir miğdâr şu ile kaynatup içireler...* / **düt:** < Far. tüt. Dut (Morus); krş. tûd. [125b] (1-2) *... birer tal düt şuyına üçer tal şeker katup kaynatup temâm kıvâma geldükde vaqt-ı hâcetde nûş etdüklerinde ziyâde nâfi'dür.* / **enâr:** < Far. Nar (Punica granatum), krş nar. [37b] (6-8) *... v'eger şerbet daħı bulunmazsa enâr ya ayvayı ya yoğurd şuvı ile ma'an mercimek şörbâsı bişürüp yeyeler...* / **encîr:** < Far. İncir (Ficus carica); krş: ençîr. / **ençîr:** (bk. encîr). / **finduğ:** < Far. Fındık (Corylus avellana). [50b] (1-2) *... siyâh noħûdın şuyın içseler bağ urduğ ı [zamân] seddi açâ, sergencübîn daħı nâfi'dür ve daħı zencebîl, finduğ, bâdem daħı nâfi'dür...* / **fısdığ:** (bk. fıstuğ). / **gâvzubân:** < Ar. Sığırdili otu, (Anchusa officinalis); krş. lisânü's-şevr, şığır dili. [130b] (14) *...şovuğ ile gâvzubân yâħûd nîlûfer şuvı birle ideler, câ'izdür...* / **gül :** < Far. Gül (Rosa canina). [23a] (5-6) *... ve daħı başda olan buħârı def' itmek için gerekdür ki gül, benefşe, nîlûfer, haħme toħmı.* / **gülnâr:** < Far. Yabani nar ağacı (Punica granatum). [31a] (6-8) *... ve bundan mâ'adâ bir dürlü 'ilâc budur ki, gülnâr sekiz dirhem, şâb-ı*

²¹ 14. ve 15. yüzyıl yazarlarının tıp konusundaki eserler söz konusu olunca kendi ağız özelliklerini metne yansıtmakta çekinmediklerini düşündüren güzel bir örnektir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

yemenî dört dirhem, zâğ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Merdubek. Mercimek (Lens culinaris). [71b] (6-8) *Meşelâ mercimek ve başdırma ve bādilcân ve şğ ır eti ve sâ'ir tuzlu ta'âmlardan behrîz üzre olup...* / **meviyüz**: <far. Üzüm. [17a] (8-9) ... ve ba' dehu meviyüz taykı ile yoğ urup cevz kadarın şar'a dutan âdeme yedürseler bi-izni'llâh hâlâş ola... / **nâr**: (bk. enâr). / **nîlüfer**: < Far. Nilüfer çiçeği (Nymphaea). [9a] (1-2) ... veyâhûd nîlüfer koçlayup şafra def' idici şeyler isti' mâl eyleyeler... / **nohûd**: < Far. Nohut (Cicer arietinum). [34b] (3-4) ... v'eger nohûdi işladup şuyın agzında tutsalar ağ rı def' ide... / **pazu**: < Far. (bâzû) Pazı, yaban pancarı, yabani ıspanak (Beta vulgaris varcicla). [88b] (9-10) ... ve pazu[nu]h yaprâğ ın ve bir miqdâr kepek ile cümle birbirinden kifâyet kadarı şarâb ile muhkem kaynatup... / **persiyâvşân**: < Far. Baldırıkara, birçok eğreli otu türünün genel adı (Aspelinum adianthum), baldırıkara. [69b] (5-6) ... Eger öksürük, bağ am yâhûd iriñ gelürse aña gerekdür ki bir persiyâvşân ki baldırıkara dirler... / **râzyâne**: Rezene otu, maydonozgillerden çok yıllık otsu bir birki (Foeniculum vulgare). [73b] (6-7) ... bir âdem ishâl olmak murâd eylese beş dirhem sinâmeki, beş dirhem kabağ şekeri, bir dirhem râzyâne, bu mezkur eczaları muhkem döğüp... / **şâhtere**: < Far. Şahtere otu (Fumaria officinalis). [12a] (6-7) ... nîlüfer şarâpın virüp şâhtere ile lîmün şarâbın dahı hâlî idüp içüreler... / **şalg am**: < Far. Şalgam, turpgillerden yumru köklü bir bitki (Brassica rapa). [85b] (1) Eger bir miqdâr şalg amı nıkrîz üzerine ursalar hâlâş ola... / **şeftâlû**: < Far. Şeftali (Persica vulgaris). [93a] (10-11) Şeftâlû mişâli meyvelerden ve hammâmdan hâzer ideler... / **tohmekân**: < Far. Semizotu (Portulaca oleracea), krş semüz ot. [62a] (9) ... tohmekân içürüp gök benefşe ve söğüt yaprâğı ve hıyâr... / **tûd**: (bk. dût). / **turunc**: < Far. Turunç (Citrus aurantium amara). [24a] (9-10) ... v'eger turuncı şeker ile yeseler beñzi hûb idüp kızarda... / **tût**: (bk. dût). / **türbûd**: < Far. Türbit otu (Convolvulus turpethum). [118b] (6) Türbûd sekiz mişkâl, kerefes bir mişkâl, zencebîl bir mişkâl, 'âkırkarhâ bir mişkâl... / **yâsemîn**: Yasemin (Jasminum). [7a] (8-9) – [7b] (1) Yâsemîn koçlamak balkamdan ve sevdâdan ve rûzigârdan olan baş ağ rısın def' ider... / **zerdecû[b]**: < Far. Zerdeçal, Hint safranı (Cucurma Longa). [126b] (4) ... zerdecû[b] beş direm, yumurta üç dâne, bükrük yağ ı yigirmi dirhem. / **zurunbât**: < Far. Zidvar, cedvar bitkisi (Curcuma zedoaria). [98b] (12) İmdi her kim zurunbât isti' mâl eyleseler sevdâyı def' ide.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

2.1.4. Grekçe (Eski Yunanca) veya Rumca Kökenli Terimler:

TM'nin söz varlığındaki Grekçe/Rumca kökenli terimler Arapça/Farsça terimlere göre oldukça azdır ve bunlar bitki adlarında yoğunlaşır. Türkler Anadolu'da daha önce tanımadıkları bitkilere ad verirken hem Türkçenin türetme yeteneğinden yararlanmış hem de başka dillerden sözcük alma yoluna gitmiştir. Bu diller arasında Arapça ve Farsça ilk sıradadır. Ancak bu dillerdeki kimi bitki adlarının kökeni eski Yunancaya dayanır. Eski Yunan tıbbına ait eserlerin çevirisi sırasında Arapçaya çok sayıda bitki adı geçmiştir. TM'deki adlarıyla ilgili Grekçe/Rumca kökenli sözcüklerin çoğu da bu dillerden doğrudan değil Arapçadaki biçimleriyle alınmış ve devrin söz varlığını meydana getirmiştir:

anīsōn: < Rum. Anason (Pimpinella anisum). [21a] (5-6) *OI muğ lāb budur: Anīsōn, encir, rāzyāne, kızıl üzüm, buyan köki.* / **asārūn:** < Grk. Kediotu, asaron (Asarum europaeum). [122b] (12) ... *gül-i surh iki dirhem, asārūn iki dirhem, selīhe iki dirhem...* / **büber:** < Ar. < Grk. Piper. Biber (Capsicum annuum). [70a] (6-7) ... *v'eger bir miqdār büberi bekmez ile kaynatup yatacak vaktin ısıcaqla içüp ve örtünüp yatsalar şifā bula...* / **defne:** < Rum. Defne, develik (Laurus nobilis). [45a] (5-6) ...ve her kim defne yaprağın zeyt yağıyla kaynatup ağrıyan sinirlere sürüp bir miqdār oğsalar, bi-izni'llāh şifā bula... / **eftīmūn:** < Ar. < Grk. Bağboğan bitkisi, küsküt, serent (Cuscuta epythimum); krş. eftīmyūn. [12b] (10) ... *veyāhūd bir miqdār maḥbūh ve eftīmūn yedüreler...* / **eftīmyūn:** (bk. eftīmūn). / **egir:** < Ar. < Grk. Kasıkotu, azakeğeri, hazambel (Acorus calamus). [81a] (5-6) ... *ḥobalağ yigirmi dirhem, egir yigirmi dirhem bu eczaları 'adedince alup muhkem döğüp...* / **köknār:** < Rum. Köknar (Abies cilicica). / **labada:** < Ar < Rum. Kuzu kulağı, efelek (Rumex petientia); krş. lapada. [69b] (10) ... *labada yaprağın nuḥ toḥmın birkaç [dāne] yutsalar nāfi'dür.* / **līmūn:** < Ar. < Rum. Limon, (Citrus limonum). [12a] (6-7) ... *şāhtere ile līmūn şarābın daḥı ḥalḥ idüp içüreler...* / **ma'danos:** < Rum. Maydanoz (Petroselinum crispum). [89b] (4-5) Eger bir dirhem ma'danos toḥmın döğüp ısıtmaya dutmağı gibi şu ile ezüp içürseler nāfi'dür. / **marşama:** < Ar. < Rum. Barsama otu (Mentha aquatica); krş. varsama. [29b] (4-5) ... *marşamayı burnınun delüğine şoqsalar bi-izni'llāh sākin ide ve şihḥat bula, mücerredür.* / **marūl:** < Rum. Marul (Lactuca sativa). [7b] (3-5) *Marūl şuvı daḥı nāfi'dür, ammā eger bir pāre sirke ile ḥalḥ idüp ursalar şafrādan ise*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

dağı def' ide. / mersin: < Ar. < Rum. Mersin (Myrtus communis). [7a] (3-5) *Evvel baş ağ rısı'çun mersin yaprağ in bir miqdâr şarâb ile kaynatup ziyâdesiyle ağ rıyan başa ursalar def' ola...* / *papadya:* < Rum. Papatya (Matricaria chamomilla). [41a] (2-3) *...bir miqdâr papadya yağ in çıkarup kâh kâh eşsesine ve çeçe başlarına sürüp bağ layalar...* / *ustuḥûtus:* < Ar. < Grk. Karabaşotu (Lavandula stoechas). [11a] (8-9) *... anuḥ 'ilâci şabâh aḥşam birkaç gün ustuḥûtus ma'cûnin yeyeler...*

2.2. Tertîb-i Mu'âlece'de Eczacılıkla İlgili Zooloji Terimleri

İncelenen eserde sadece bitkiler değil et, tırnak, hayvanların iç organları, deri, yağ, boynuz vb. hayvansal maddeler de ilaç yapımında ham madde olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla hayvan adları bakımından tıp yazmaları (Doğan 2010, 340) önemli birer kaynak durumundadır. Birçok drog adı hayvan adlarıyla ilişkilendirilerek meydana getirilmiştir²². Elbette bu devrin tıbbında ilaç yapımı için vazgeçilmez ham maddeler bitkilerdir, ancak hayvansal maddelerin de bitkiler kadar olmasa da ilaç yapımında kullanımı onlarla eczacılık terimleri arasında bir bağ kurmayı gerektirir. Böylelikle zooloji terimleri bu bilim dalının sınırlarını aşarak EAT devrinin birer tıp terimi olarak da yer edinmiştir.

2.2.1. Türkçe Kökenli Terimler:

arı: Arı (Apis mellifica). [5b] (6) *Yılan ve çıyan ve 'akreb ve arı şokanuy 'ilâcin beyân [ider]. / at: At (Equus caballus). [92b] (1-2) *Eger at boğın tütsi virseler tiz vaz' ide. / ayu: Ayı (Ursus arctos). [16a] (8) *... v'eger ayu kanın yalasa nâfi'dür. / balık: Balık. [100b] (5-6) *... velikin balık ve yağ urt ve yaş meyvelerden hâşıl olur. / baykuş: Baykuş (Strix). / **bıldırcın:** Bıldırcın (Coturnix). [66a] (2-3) *... dağı herbâr bıldırcın etin yeseler kalbe feraḥ ve yürege kuvvet vire... / bilüç: Piliç. [95a] (3-4) *... dağı bu marîzûñ ibtidâ ğ idâsı bilüç ile nârdeng şörbâsı yâḥûd... / bit: Bit (Pediculus). [106b] (10-11) *Eger çügündüri kaynatup saçına şuyın saçsalar başda olan sirke ve bit kınlup def' ola. / buzağ ı: Buzağı. [61b] (9) *... v'eger buzağ ı bevlini kulak şancusına tamzursalar hōş ide, mücerrebdür. / çaylak: Çaylak (Milvus migrans). [56b] (7) *... bir iki dâne çaylak beynisini penbeye alup hıfz idüp... / çekürge: Çekirge (Acridium). [92a] (5-6) *Eger, bir**********

²² Bunun için bk. (4. Eczacılıkta Drog Olarak Kullanılan Besin Maddeleri).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

kaç dâne çekürge ayakların döğüp sigiller üzerine ursalar def' ide... /
çıyan: Çıyan (Scolopendra). [111a] (2) *Eger bir baş şarmısığ ı döğüp*
yılan ve çıyan zaħmetine ursalar def' ide. / **çukluk:** Çulluk kuşu
(Scolopax rusticola). / **deve:** Deve (Camelus). [26a] (4)... *deve*
yüniyle gilermenī sevdā ile ezüp yüzine süreler... / **erünbücek:**
Örümcek (Aranea). [90a] (2-3)... *ve daħı rıb' ısıtmasına uğ rayan ādem*
bir dāne erünbüceki tutup boynına aša koyalar def' ola... / **eşek:** Eşek
(Equus asinus). [16b] (4-5)... *ba'dehu bir eşek bedenini daħı bulup*
ba'dehu bir delüksüz igneyi daħı ayğ ı ucına kaķup... / **geyik:** Geyik
(Cervus elaphus). [9a] (9-10) *Eger başıuñ duluñları ağ rırsa geyik*
derisinden yāhūd at derisinüñ parçesinden tütsi virseler def' ola. /
gögercin: Güvercingillerden, hızlı ve uzun zaman uçabilen, kısa
vücutlu, uzun tüylü, birçok evcilleşmiş türü bulunan, yemle beslenen
kuş (Columba). [78a] (6) *İmdi her kim gögercin boķın şuyla*
ķaynatup... / **güve:** Güve (Tine pellionella). [107a] (2-3) *Eger yılan*
dirisin esbāb arasına ķosalar güve düşmeye. / **inek:** İnek. [49b] (5-6)
... *ve daħı kızıl inek südini ķomadın sağ ıldığ ı gibi içeler... /* **it:** İt,
köpek; krş. köpek. [14b] (10)-[15a] (1) *Ol it daħı çekinüp ol otu*
ķoparsa gerekdür. / **ķaplubāğ a:** Kaplumbağa (Testudo). [87b] (5-6)
İmdi her kim ķaplubāğā ķanın alup vaca'-ı mafāşıla sürseler def' ide.
/ **ķarınca:** Karınca (Formica). [106a] (12) ... *bir pāre ķatrāni ķarınca*
delüğine ķosalar artuķ çıķmaya. / **ķaz:** Kaz (Anser). [109a] (10)...
Eger bir miķdār ķaz boķın tükürük ile merhem gibi idüp... / **ķeçi:** Keçi
(Capra hircus). [24a] (1-2)... *ve daħı ķeçi ile tırfıl, şığ ırı, develer daħı*
gögercin palāzın çok yedürmeyeler... / **ķeklik:** Keklik (Perdrix).
[68b] (3) ... *ķeklik beynisin şarāb ile içseler şarılg ı def' ide. /*
ķertenkele: Kertenkele (Lacertus). [43b] (5-6)... *içine yılan ya sülük*
veyā kertenkele girmiş olsa... / **ķırlanķıç:** Kırlangıç (Hirundo), krş.
ķırlanķuç. [92b] (12)... *ķırlanķıç ķanın kendü bilmedin içürseler*
cimā' hevesi ķār olmaya. / **ķırlanķuç:** (bk. ķırlanķıç). / **ķışrak:** Kışrak,
dişi at. [108b] (5) *Eger bir 'avratuñ südi kesilse bir miķdār ķışrak*
südin içse... / **ķipri:** Kirpi (Erinaceus europaeus). [97b] (7)... *ve daħı*
fırenk zaħmetine bir dāne ķiprinüñ kendüsin bulu[p]... / **ķoyun:**
Koyun (Ovis Aries). [75a] (2) ... *ķoyunuñ cigerinden büryān idüp*
yeseler ķabz eyleye. / **köpek:** Köpek (Canis familiaris). [102b] (7-8)
... *yanıķara için bir iki dāne köpek yavrucuķların öldürüp ve ķarın*
yarup ısıcakla üzerine bağ lasalar nāfi'dür. / **ķurt I:** Kurtgillerden, kurt
(Canis lupus). [16a] (8-9) *Eger ķurt gözin getürse nāfi'dür. /* **ķurt II:**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

Kurtçuk. [85a] (4) ... *acı peynür ki koçmuş olup ve kırt dağı düşmüş ola...* / **kuş:** Kuş. [13b] (9) ... *bir cümle kuşlardan bu süglün eti insāna ziyāde nāfi'dür...* / **oğ lak:** Keçi yavrusu, oğlak. [93a] (5) ... *ğ idāsi oğ lak eti yāhūd erkek şişek eti ve enār...* / **ördek:** Ördek (Anas). [104b] (7-8) ... *ve dağı ördek ve tavuk yağ in süst olan endāmlara sürseler def' ide...* / **örümcek:** (bk. erünbücek). / **palaz:** Palaz. [52b] (4) ... *tavuk ve piliç ve serçe ve gögercin palazı yeyüp...* / **piliç:** (bk. bilüç). / **şakşak an:** Saksak, alacakarga, alakarga (Pica pica). [61b] (7-9) ... *v'eger şakşak an beynini bir pāre bahla maḥlūt idüp eşitmez olan kulāğ a kosalar bi-iznillāh ḥalāş ide...* / **serçe:** Serçe (Passer domesticus). [91b] (5-7)... *serçe boğın ādem tükürükiyle ezüp ba' dehu sigilleri bir pāre kazıyup ursalar def' ide.* / **şıçan:** Şıçan (Rattus). [106b] (5) *Mürtezeni döğüp peynüre katsalar şıçan olan yere kosalar cümle şıçanlar kırılır.* / **şğ ır:** Geviş getirenlerden, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı. [86b] (1) ... *ziyāde şğ ır tizegin cemī' idüp, ammā tāzesi ola...* / **şğ ırucuk:** Sığırcık, çoğurcuk, çekirge kuşu (Sturnus vulgaris). [81b] (12) ... *ve dağı şğ ırucuk eti buña yakındır...* / **şinek:** Sinek. [106a] (5-6) *Cümle kuşlar, cümle şinekler ol [e]vden kaçalar.* / **sirke:** Bit, tahtakurusu vb. asalak böceklerin yumurtası; sirke. [106b] (10-11) *Eger cügündüri kaynatup şaçına şuyın şaçsalar başda olan sirke ve bit kırılıp def' ola.* / **şğ ulcan:** Solucan. [42b] (8-9) ... *ma'deye enmiş olursa şğ ulcanı düşüren otlardan yeseler sülügi düşürür.* / **süglin:** Sülün (Phasianus colchicus). [13b] (7) ... *ve dağı süglin etin kebāb idüp...* / **sülük:** Sülük (Hirudo medicinalis). [42b] (5) *İmdi eger bir ādemiñ boğ azına sülük dursa...* / **şişek:** İki yaşındaki koyun. [93a] (5) ... *ğ idāsi oğ lak eti yāhūd erkek şişek eti...* / **tavşan:** Tavşan (Lepus europeus). [67b] (13)... *ve dağı tavşan etin ve yağın ve kavurma idüp...* / **tilki:** Tilki (Vulpes). [103b] (7-8) *Eger tilkinün etin yeseler cüzam ve fālice ve lakvaya ziyāde nāfi'dür...* / **yarasa:** Yarasa (Vespertilio). [85b] (2-3) ... *v'eger yarasayı tıutup başın bir bakır kab içine zıbağ yağıyla müherra olunca bişürüp...* / **yengeç:** Yengeç. [60a] (3-4) ... *v'eger yengeç gözini getürseler uyumaya.* / **yılan:** Yılan. [110b] (8-9) ... *demür dikenin yılan şokmuş ādeme içürseler mazarratın def' ide.*

Eserde 55 ayrı Türkçe hayvan adı bulunur. Sıralanan hayvan adlarına dikkatlice bakılırsa birçoğunun yaşa, cinsiyete, türe hatta yavrularına göre farklı adlar altında isimlendirildiği anlaşılır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

Hayvan adları içinde üst kategoriye, genel adı bildiren, herhangi bir cinsiyet, yaş vb. gözetmeyenler ‘at’, ‘kuş’, ‘köpek’, ‘şığır’, ‘karcıncı’, ‘kaplubaga’, ‘çekürge’ ve ‘balık’ terimleridir.

Cinsiyet göz önünde bulundurularak da hayvanlar farklı adlarla anılır. Metinde bununla ilgili terimler şunlardır:

Dişil	→	Eril
şığır (üst kategori)	dişi şığır	→ erkek şığır
	Ø	erkek şişek
	inek	Ø
	kışrak	Ø
	keçi	Ø

Eserdeki ‘oğlak’ ve ‘buzağı’ sözcükleri hayvan yavrularının adlandırılması için de ayrı adlar kullanıldığını gösterir. Esasen bunlar eserin yazıldığı dönemde Türkçenin anlam inceliklerine ve kavram alanı zenginliğine birer kanıt olarak değerlendirilmelidir.

Hayvanların yaşları da kimi zaman adlandırmada dikkate alınır. Hayvanın erişkinlik süresine göre kullanılan ‘şişek’, ‘palaz’, ‘bilüç’ terimleri bu türdendir.

Belirli bir grubu bildiren genel adlarla beraber alt öbekte bulunan çeşitli hayvan adları da (tür-ırk) incelenen metnin söz varlığı içinde gözlemlenir:

kuş >>>>>>>>>>>>>>>>>> (üst kategori)

V	baykuş	çukluk	
V	bıldırcın	gögercin	
V	kaz	keklik	
V	ördek	şakşak an	
(alt kategori)	V	serçe	şığırcuk

Türkçede hayvan adları üzerine yapılan çalışmalar halen istenen düzeyde değildir. Özellikle hayvan adlarının kökeni üzerine birkaç araştırma dışında bu konu ele alınmamıştır²³. Bunda birçok

²³ Türkçedeki hayvan adlarının kökeni üzerine bkz: Levent Doğan, (2002 Güz), “Türk Kültüründe Hayvalar ve Hayvan İsimleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ankara: TDK, s. 615-659.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

hayvan adının kökenini açıklamada yeterli ipucuna sahip olmayışımız, kimi zaman da fikir birliğine varılamamış olması etkilidir.

Farklı kaynaklardan yararlanarak hayvan adları ve bunların kökenleri üzerine verileri ortaya koyan Doğan, hayvan isimlerinin isim veya fiil kök ya da gövdelerine çeşitli yapım eklerinin getirilmesiyle (kalıplaşmış halde) beraber isim + isim, sıfat + isim yapılarına da değinir (2002, 615-659).

Bir tıp eserinde dahi Türkçe hayvan adlarının bu kadar çok ve çeşitli oluşu Türklerin doğaya dönük bir yaşam sürdürdüğünü bir kez daha ortaya koyar. Devrin tıp kitapları Arapça ve Farsça eserlerden bazen de birbirlerinden kopya edilerek yazılsa da her birinin dilimizde bir karşılığının oluşu, hatta daha ince bir adlandırmaya (cinsiyet, yaş vb.) gidilmesi devrin bu konudaki söz varlığının zenginliğine işaret eder. Nitekim diğer dillerden alınanlara göre Türkçe hayvan adlarının sayıca çokluğu bunu doğrular.

2.2.2. Arapça Kökenli Terimler:

‘**akreb**: < Ar. Akrep (Scorpio). [110b] (12) *Eger bir pāre nağ neyi çigneyüp ‘akreb şokan yere ursalar nāfi’dür.* / **fil**: < Ar. Fil (Elephas). [107b] (3-4) ... *ol ‘avrat ‘ömrinde hāmīle olmaya ve daḥı fīlūñ bevlīn içseler hāmīle ola.* / **ḥunzīr**: < Ar. Domuz (Susacrofa domestica). [94b] (9-10) ... *ba‘dehu merhem-i ḥanāzīr ki tuzsuz ḥunzīr yağ m maḥlūṭ idüp uralar...* / **hüdhüd**: < Ar. İbibik, hüthüt, çavuş kuşu (Upopa epops). [22b] (5-6) ... *İmdi unutsaklık için hüdhüd gözün getürseler nāfi’dür...* / **kelb**: < Ar. Köpek, it, krş: köpek. [80a] (9)... *ḥattā ol uyañın pârçesin kıparup kelbe virseler...* / **merkeb**: < Ar. Eşek. [106b] (1-2) *Eger merkebün südüni bir mıkḍār kemnün ile kıarışdurup bir yoğun ağaca sürüp...*

2.2.3. Farsça Kökenli Terimler:

bülbül: < Far. Bülbül (Luscinia megarhynchos). [60a] (7) ... *bülbülün tügün daḥı getürseler uyumaya.* / **canāvār**: < Far. Bit, pire, yılan, fare, akrep vb. insana zarar veren çoğunluğu zehirli hayvan, canlı²⁴. [111a] (3) *Eger bir pāre oğ ul otı evde kıosalar ağ ulu canāvār kār kıılmaya.* / **şāhīn**: < Far. Şahin (Buteo buteo). [61a] (2-3) ... *v’eger şāhīn ödün tırb şuvı birle kıulāğ ma şamzursalar şāğ ırlğ m def’ ıder.* / **ḥorōs**: < Far. Horoz, tavuğun erkeği; krş: ḥorōz. [78b] (5) *Eger,*

²⁴ Anlam kötüleşmesine uğramış zooloji terimlerine güzel bir örnektir.

horōsun kursağ ın döşege işeyen oğ lana yedürseler bir dağı işemeye...
/ **horōz:** (bk. horōs) / **kebüter:** < Far. Güvercin (Columba). [103b] (11-12)... *niçe menfa'atlerine behāyadur, velikin kebüter etinūñ hāşşası böyledür...*

Arapça ve Farsça hayvan adlarının bir bölümünün Türkçe karşılıkları da yine aynı eserde kullanılmıştır. Eş veya yakın anlamlı bu tür kullanımlara şu terimler örnektir:

gögercin – kebüter

eşek - merkeb

köpek/it – kelb

Eş ya da yakın anlamlılık genellikle başka dillerden sözcük alımı sonucu ortaya çıkar. Oysa metinde geçen 'köpe-it' terimleri eş anlamlı Türkçe sözlerdir.

2.2..4. Yunanca Kökenli Terimler:

istiridye: < Yun. İstiridye (Ostrea edulis). [81a] (9) ... *ve dağı düpürü çıkan âdem bir miqdâr istiridye kabuğ ın muhkem yakup...*

3. Tertib-i Mu'âlece'de Geçen Maden, Mineral ve Kimyasallarla Eczacılık Terimlerinin İlişkisi:

İlaç yapımında bu devir tıbbi, bitki ve hayvansal maddelerle beraber birçok minerallerden, taşlardan, kimyasallardan da faydalanır. O yüzden ilgili alanlara ait terimleri EAT'deki eczacılık terimlerinden bağımsız olarak ele almak yanlış olur. Bu maddelerin kimi tek başına bir ilaç gibi kullanılmış, kimi de ilaç yapımında sadece bir malzeme olarak terkibe alınmıştır. Bu terimlerin kimi Türkçe kökenlidir kimi de ödünçlemedir.

Eski Grek hekimleri ve ortaçağ bilim adamları kimyasal maddelere karşı gereken ilgiyi göstermemesine rağmen hem Batı'da hem Doğu'da simyacılar kimyasal maddelere yoğun ilgi gösterir (Mason 2001, 207) ve zamanla bunlar tıpta ilaç yapımında kullanılmaya başlar. İncelenen eserde de simya çalışmalarının yer yer ilaç yapımı konusunda etkili olduğu anlaşılıyor.

Bu gruptaki terimler botanik ve zooloji terimleri kadar zengin değildir. İlgili terimlerin çoğu küçük ses değişiklikleriyle bugünün söz varlığı içinde de varlıklarını sürdürmeyi başarmıştır. Birkaç örnekteyse terim yerini bir diğer dilden alınan biçime bırakmıştır. Bazen de metinde eş anlamlı olarak kullanılan terimlerden biri diğerini unutturarak bugünkü yazı dilinde yaygınlaşmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Mesela metinde ‘cıva’ için Farsça ‘jīve < cīve’ ve Arapça ‘zībaḳ’ birlikte kullanılmıştır. Günümüzdeyse Farsçadan alınan yaygınlaşmış, öteki unutulmuştur.

altun: Altın. [68b] (9-10) ...ve *daḥı şü içdügi kâseye bir altun birâğ up şuyın içeler...* / **büre:** < Far. Boraks. [74a] (7) ... *ba‘dehu bir miḳdâr büre ve bir miḳdâr deḡiz şuvı ve kemnün ve ‘ırḳ şâbün...* / **cengâr:** < Far. Jengâr. Tıpta kullanılan bir tür pas; krş: jengâr. [127b] (1-2) ... *temâm kıvâma geldükde şöğ udup mürteseng ile cengârı katup...* / **gilermeni:** < Far. Kilermeni, eczacılıkta kullanılmış olan kırmızı renkli kil. [26a] (3-4) ...*ba‘dehu bir miḳdâr deve yüniyle gilermeni sevda ile ezüp yüzine süreler...* / **isfidâc:** < Far. Üstübeç, kurşun karbonatı. [101a] (9) ... *derḥâl yaḳı idüp ba‘dehu isfidâc merhemın ursalar nâfi‘dür...* / **jengâr:** < Far. Tıpta kullanılan bir tür pas, bakır pası; krş cengâr. [126a] (11) ... *bal ğ alîz oldūğ ı gibi jengârı içine katup...* / **jīve:** < Far. Cıva. [43a] (4) ... *ba‘dehu beş dirhem jīveyi tükürük ile öldürüp...* / **ḳalye taşı:** < Ar. + T. Sodyum. [127a] (8) ... *ḳalye taşı üç dirhem, sülümen iki dirhem.* / **ḳatrân:** < Ar. Katran. [68b] (6) ... *bir miḳdâr ḳatrânı dabanına sürüp...* / **kil:** < Far. Kil. [94b] (8) ... *kili süreler ve ba‘dehu birḳaç günden şonra...* / **kükürd:** (< Far. gügird) Kükürt. [96a] (2-3) *Eger beş dirhem kükürd, beş dirhem bayāğ ı ḳöz içi...* / **lâciverd:** < Far. Lacivert taşı. [21a] (10) *Lâciverd ile anı içe.* / **mermer taşı:** < Ar. + T. Mermer. [109b] (7) ... *üzerine mermer taşın bir miḳdârın eküp yaralanmış yerüḡ...* / **mıḳnâṭıs taşı:** < Ar. + T. Mıknatıs taşı. [93b] (9-10) *Eger bir ‘avrat dāğ umazsa bir pâre mıḳnâṭıs taşın tuṭsa derḥâl dāğ ura.* / **misk:** < Ar. Misk, hoş kokulu bir madde. [118a] (6) ... *misk altı mişḳâl, su‘ūd altı mişḳâl, ḳâḳüle altı dirhem...* / **mürdeseng:** Doğal Kurşun oksit. [127b] (5) *Zeyt yaḡ ı yüz dirhem, mürdeseng yigirmi beş...* / **neft:** < Far. Neft. [86a] (10-11) ... *bir ḳaşuḳ beyâz neft yaḡ ıyla ḳarışdurup ol şızlayan yere urup ...* / **nuşâdır:** < Far. Nişadır. [96b] (7-8) *Eger nuşâdır acı yaḡ ıla ḳarışdurup uyuzsürseler def‘ ide.* / **râstuḡ taşı:** < Far. + T. Rastık taşı. [101b] (13) *Bir vaḳıyye şaḳâyıḳ çiçegine dört dirhem saḡḳ olmuş râstuḡ taşın katup...* / **şâb:** < Ar. Şap. [38b] (2-4) ...*v‘eger bir pâre şâb ile bir pâre tuṭı saḡḳ idüp damāğ ı şişene ursalar nâfi‘dür...* / **terementin:** < Far. Terebetin adlı kimyasal madde. [127a] (2) ... *günlük yigirmi direm, terementin yigirmi direm, ḳatrân yigirmi dirhem...* / **tuṭ:** Tuz. [99a] (6-7) ... *bir pâre tuṭ ve azacuḳ sirke ile ḳarışdurup içseler nâfi‘dür, baḡ amı ve*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

katı olan sevdâyı ishâl idüp... / **aķ sülümen:** < T. + Ar. Ak sülemen; civa ile klor birleşimi, zehirli bir toz. [127a] (9-10) ...*üç dirhem kalye taşı ve iki dirhem sülümen taşın maħlūt idüp...* / **yākūt:** < Ar. Yakut taşı. [31b] [9-10) ... *v'eger aĝ rıyan dış[e] yākūt degürseler sâkin ola.* / **zâc:** < Ar. Kükürtle demir bileşimlerinin biri. [30b] (9) ... *ve zâc ve sâyir yine bunlar gibi edviyyeler urup ħalâş ideler...* / **zeberced:** < Ar. Zebercet taşı. [90a] (10-11) *İmdi her kim zebercedi kazıyup içseler cüzzam rencinden âmîn ola.* / **zencâr:** < Far. Pas. [95a] (2) ... *zencâr merhemın urup tâ kim çürük etler gidüp yara düz olıncaya dek...* / **zernîĥ:** < Far. Zırmık, arsenik. [94b] (7) ... *yanıuĥ üzerine zernîĥ eküp ve çevre yanında...* / **zîbaķ:** < Ar. Cıva. [85b] (2-3) ... *v'eger yarasayı tıutup başın bir baķır ħab içine zîbaķ yaĝıyla müherrâ olınca bişürüp...* / **zift:** < Ar. Zift, karasakız. [8b] (6) ... *ma'an birer pâre řaķız yâĥüd zift çignese...*

4. Eczacılıkta Drog Olarak Kullanılan Besin Maddeleri:

Bu devirde yapılan ilaçlar genellikle yalama, emme, koklama, yeme, sürünme vb. biçimlerde kullanıldığından macun, hap, toz, şurup (şerbet) vb. gibi hâllere getirilerek hazırlanıyordu. Ham maddeleriye bitkiler ve hayvanlardan elde ediliyordu. O nedenle, bu maddeler için kullanılan terimler, üstte geçen botanik ve zooloji terimleriyle ilişkilidir. Zira elde edildikleri maddelerle beraber anılmaları yaygın anlayıştı.

4.1. Şuruplar: Yapılan şuruplar bünyede eksikliği olduğuna inanılan maddeyse onu artırarak dengeyi yeniden sağlamaya yarıyordu. Aksi durumlardaysa müşhil görevi görmekte, vücuttaki dengenin bozulmasına neden olan maddenin fazlasını dışarıya attırmakta kullanılmaktaydı. TM'de geçen şurupların büyük bölümü, elde edildiği bitkinin adıyla beraber anılmıştır. Bilindiği gibi şurup elde edilen her bitkinin bir mizaç özelliği bulunmaktaydı. Hekimler dört mizaç özelliğine göre hastaya şuruplar vererek mizaç dengesini sağladıklarına inanıyorlardı.

Şurupların adlandırılmasında yapıca (belirtisiz isim tamlaması biçiminde) önce şurubu yapılan bitkinin adı, sonrasında ise 'şerbeti, suyu, şarâbı' sözlerinden biri kullanılır. Bu terimleri yapı, anlam ve kategorilerine göre kendi içinde şöyle ayırabiliriz:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Tamlayanı meyve adı olanlar:

İlgili şurup hangi meyveden elde edilmişse bu göz önünde bulundurularak adlandırmada niteleyen tarafı o meyvenin adı oluşturmuştur:

[54a] (9) alma şarâbı / [92b] (2-3) qoruq şarâbı / [12a] (7) lîmûn şarâbı / [52b] (3) tûrunc kabuğı şarâbı / [39a] (8) fûd şarâbı / [37b] (6) enâr şarâbı / [39a] (10) incâs şarâbı / [67a] (10) rummân şarâbı / [25b] (7) qoruq şuyı / [92b] (4) ekşi alma şuyı / [10a] (4) erik şuyı / [90a] (1) qârpüz şuyı / [97a] (6) lîmûn şuyı / [110b] (5) tatlú erik şuyı / [125a] (6) enâr şuyı / [49a] (6) hâlab şuyı / [10a] (2) erik şerbeti / [114a] (5-6) arpa lu' âbı.

Tamlayanı çiçek adı vb. olanlar:

[39a] (10) benefşe şarâbı / [51b] (8) gül şarâbı / [22b] (7) gül şuyı / [78b] (6) reyhân şuyı / [9a] (5) turaq otı şuyı / [31a] (1) huş[y]etü's-şâ'leb şuyı / [53b] (2) şumaq şuyı / [50b] (10) hayyü'l-'alem lu' âbı / [50b] (9) hulûv-i 'ırq-ı sûs şuyı / [61a] (3-4) gelincik çiçegi şuyı / [26b] (5) qaţûnâ lu' âbı / [123b] (6) gâvzubân şuyı / [49a] (9) lisânü's-şevr şuyı / [102b] (11) tarhûnuş şuyı / [131a] (3) çiçek şuyı.

Tamlayanı sebze adı olanlar:

[7b] (3) marûl şuyı / [61a] (2) tûrb şuyı / [48a] (4) kerefes şuyı / [52a] (4) hummâz şarâbı.

Tamlayanı herhangi bir besin maddesi adı olanlar:

[50a] (10) bal şerbeti / [49a] (8) şeker şerbeti / [104b] (3) gülênbüđîn şerbet[i].

İncelenen eserde kimi şuruplara ad verilirken üsttekilerden farklı olarak güçlü bir mecazın olduğu anlaşılır:

[111b] (5) câzûluk şerbeti / [64b] (4) ayu şarâbı.

TM'de yapımı anlatılan veya tedavi için kullanımı önerilen şurupların bir bölümü, Farsçanın tamlama sistemine göre (şarâb-ı .....) oluşturulmuştur. Bu tür terimler üstteki terimlerin özgün biçimi olup sonradan Türkçenin kurallarına göre yeniden düzenlenmiştir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

[27b] (4) şarāb-1 nīlūfer / [27b] (5) şarāb-1 ‘unnāb / [49b] (3-4) şarāb-1 zūfā / [49b] (4) şarāb-1 benefşe / [52b] (3) şarāb-1 aş / [62a] (6) şarāb-1 ħummāz / [62a] (7) şarāb-1 tuffāḥ / [62a] (7) şarāb-1 verd-i tari / [62a] (8) şarāb-1 şandal / [67b] (1) şarāb-1 ḥaşḥaş / [74b] (8) şarāb-1 sefercel / [75a] (11) şarāb-1 sefercel-i ḥām / [124b] (9) şarāb-1 mersin / [124a] (5-6) şarāb-1 līmūn / [75a] (11) şarāb-1 lisānū’l-ḥamd / [125a] (4) şarāb-1 na’ne / [125a] (12) şarāb-1 dūt / [128a] (8-9) şarāb-1 demr-i hindī / [128a] (10) şarāb-1 āteş / [128a] (9) şarāb-1 sirkencübīn.

4.2. Çorbalar: Eski tıbbımızda çorbalar bir ilaç kadar değerli görülüyor ve kimi hastalıkların tedavisi için yeterli görülüyordu. İncelenen eserde de çorbaların birer yemekten öte ilaç gibi kullanımı görülmektedir.

Metinde geçen bu terimler yapıcı çorbanın yapıldığı besin maddesinin adıyla (et/bitki vb. + şörbası biçiminde vb.) birlikte anılmıştır:

[62b] (1) almalı şörbālar / [75b] (4) birinc şörbāsi / [54b] (8) erişte şörbāsi / [67b] (5) ferūḥ şörbāsi / [37b] (7) mercimek şörbāsi / [46b] (7) pirinç şörbāsi / [63a] (10) şalgam şörbāsi.

4.3. Etler: Et ve yağlar ilaç yapımında kullanılabiliyordu. Drog olarak kullanılan bu maddeler bazen de uzak durulması gereken birer besin maddesiydiler ve hekimler onlarla ilgili diyet öneriyorlardı. Tüm bunlar eserin yazıldığı yüzyılda Türk beslenme anlayışını yansıtmaya kadar drog olarak kullanılmalarıyla da eczacılık tarihini ilgilendirecek kadar önemlidirler.

Uzun yıllar göçebe yaşam sürdükten sonra yerleşik yaşama geçen Türklerde et önemli bir besin maddesidir ve beslenme kültüründe önemli bir yere sahiptir. Daha 11. yüzyılda DLT’te çeşitli hayvan etleriyle yapılan yiyecek adlarının geçmesi buna güzel bir örnektir (Çetin 2005, 187). Bu beslenme kültürünün uzantısı daha sonra geliştirilecek tıp ve eczacılık konusundaki çalışmalara da yansımıştır.

Birer drog olan bu maddelerle ilgili bu terimler yapıcı (hayvan adı + eti) biçimindedir:

[90b] (1) çukluk eti / [21a] (9) keçi eti / [21a] (9) şığır eti / [81b] (12) şığircuk eti / [128b] (7) koyun eti / [103b] (11) kebüter eti / [75a] (7) gögercin eti / [103b] (8) keklük eti / [75a] (8) serçe eti / [13b] (7) süğlin eti / [93a] (5) erkek şişek eti / [67b] (13) tavşan eti

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

4.4. Sakatlar ve diğer hayvansal maddeler: Eski tıbda, hayvanların sadece etinden değil, organlarından ve kanından da ilaç yapımı için yararlanılıyordu. Bu sebeple bunlarla ilgili terimleri de eczacılık terimleri arasında kabul etmek gerekir. Bu terimler yapıca (hayvan adı + hayvanın organları vb.) biçimindedir:

[16a] (8) ayu kanı / [56b] (7) çaylak beynisi / [106b] (13) kelb ırnağı / [28b] (4) gögercin kanı / [19a] (8-9) hüdhüd übügi / [91b] (5-6) serçe bokı / [92b] (1) at bokı [91b] (11) tavşan bokı / [109a] (10) kaz bokı / [85b] (11) şığır bokı / [109b] (13) şığır tezegi / [113a] (12) kel[b]üñ ödi / [106b] (7) koyunun ödi / [109b] (13) şığır tezegi [72b] (3) şığır ödi / [69a] (3) kaz ödi / [72b] (3) şığır ödi / [16a] (8-9) kırt gözi.

4.5. Süt: Etler ve şuruplarda olduğu gibi tedavide sütün de önemi vardı. TM'de kimi hastalıkların tedavisi için veya yeni ilaç terkipleri yapılırken hayvanların sütlerinin kullanıldığı görülür. Bu devir eczacılığında bitkiler kadar olmasa da sütün kullanılması beslenme anlayışına ışık tutması bakımından hem kültür tarihini hem de eczacılık tarihini ilgilendirmektedir. Metinde bu türden terimler belirtisiz isim tamlaması (hayvan adı + süd-i) biçimindedir.

[108b] (5) kışrak südi / [45a] (10) kızıl şığır südi / [45a] (10) şığır südi / [53b] (10) koyun südi / [49b] (6) inek südi . Şu iki örnekteyse, insan sütünün eczacılıkta kullanıldığı anlaşılır: [7b] (5) ana süti / [13a] (2) 'avrat südi.

4.6. Bal: İlaç yapımında baldan da yararlanılıyordu. TM'de ilaç yapımında veya ilaç olarak kullanılan balların isimleri yapıca belirtili/belirtisiz isim tamlaması [... + bal(ı)] biçimindedir:

[8a] (1) çıñ bal / [31b] (2) beyâz bal / [122a] (10) bupan balı / [38b] (4) şâfî bal.

4.7. Yemişler ve çerezler:

[51a] (3) bād[em] içi / [67b] (3) bādem hārîresi / [120b] (1) aḥmerü'l-faqr yemişi / [98b] (5-6) kıruḳ pestili / [68a] (9) kıru encîr.

4.8. Sakızlar: [69a] (5) çam şakızı / [77b] (12) maşşakî şakızı / [100a] (12) maşşakî şakızı / [127a] (3) şamâhî şakızı.

4.9. Macunlar: Macun adlarının çoğu Farsça biçimlerinin Türkçeye aktarılması oluşmuştur. Bunlar yapıca belirtisiz ad tamlaması ve bir örnekte de sıfat tamlaması kurallarına göre oluşmuştur:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

haþme köki / [100b] (11) kara aþaç köki / [71b] (11) sögüt aþacı köki / [72a] (11) turaþ otu köki / [71b] (9) ebem gömeci köki / [111a] (8) enâr çekirdegi / [92b] (9) þarmisaþ sapı.

4.11. Yaðlar: Metinde çoðu zaman tedavi amaçlı kimi zaman da beslenmek için kullanılan birçok yaðın adı günümüzde de olduðu gibi elde edildiði bitkinin veya hayvanın adıyla birlikte (bitki/hayvan + yağı) anılmıþtır. Yapıca bu tür kelime grupları belirtisiz ad tamlaması biçiminde kurulmuþtur. İncelenen eserde drog olarak kullanılan yaðlar þunlardır:

[97b] (5) at yağı / [126a] (1) kabaþ çekürdegi yağı / [11a] (6) bâdem yağı / [60b] (7) bâbünec yağı / [87b] (7) ayu yağı / [60b] (10) acı bâdem yağı / [11a] (6) þatlu bâdem yağı / [44b] (1) bayda yağı / [85b] (10) banc yağı / [44b] (4) belesân yağı / [7b] (2) benefþe yağı / [44a] (12) beyâz süsen yağı / [86a] (10) beyâz nefþ yağı / [42a] (6) bezr yağı / [113a] (3) süsen yağı / [47b] (9) deve örgüçi yağı / [104b] (4) ferfiyün yağı [47a] (4) fınduþ yağı / [8b] (9) gül yağı / [88b] (11) tilkinün iç yağı / [85b] (8) kaz yağı / [96a] (4) kuyruk yağı / [44b] (6) nilüfer yağı / [44b] (3) ördek yağı / [77a] (8) şıgır yağı / [106b] (9) şırlağın yağı / [61a] (9) tavþan yağı / [85b] (8) kaz yağı / [126b] (4) bükrük yağı / [85b] (2) zıbaþ yağı / [63a] (2) yâsemîn yağı / [87b] (7) þaþa kuþu yağı / [28a] (5) tere yağı / [126a] (1) kabaþ çekürdegi yağı

4.12. Drog Olarak Kullanılan Diğer Besin Maddeleri ve İlaç Niyetine Tavsiye Edilen Yemek Adları veya Sakınılması Gereken Maddeler:

Eczacılık terimleri arasında kabul edilmesi gereken yemek ve kimi besin adları da bulunur. TM'ye bakıldığında ilaç terkipleri için gerekli malzemeler arasında üstte yer alan gruplara dahil edilemeyen besin adları ve hatta yemek adları da göze çarpar. Unutulmaması gereken bir nokta, tıpta beslenme þeklinin yönlendirilmesidir. Diyet sırasında vücudun güçlenmesi veya vücuda alınmaması gereken besinler tıp eserlerinin konusu içindedir. Bunun için de yemek adlarına bu eserlerde rastlayabiliyoruz. Bunların bir bölümü doğrudan eczacılıkla ilişkili deðildir. Ancak, o devrin beslenme kültürünü yansıttıklarından ayrıca ele alınmaları gerekir. Özellikle hayvanların etinden ve sütünden, yağından elde edilen gıdalar, ballar birer ilaç gibi kullanılmış, çoğu insan bedenini güçlendirici etkileriyle öne çıkmıþtır. Bazen de tedavide diyet yapılması gerekiyorsa ilgili yiyeceklerin tüketilmemesi gereği

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

üzerinde de durulmuş ve bu terimler bu vasıtayla geçmiştir. Yapıca bu terimler tek sözden ibaret, belirtisiz isim tamlaması ve sıfat tamlaması biçimindedir.

Tek sözden ibaret olanlar: Bu terimlerin bir bölümü köken olarak Türkçe olmakla beraber, Arapça, Farsça ve Rumca yiyecek adlarını da görüyoruz: [92b] (8) ayran / [71b] (7) başdırma / [70a] (4) bekmez / [88a] (3) bulamaç / [53b] (7) çörek / [73b] (4) kahve / [67b] (13) kavurma / [76b] (11) kaygana / [117a] (3) kebâb / [53a] (8) maşşakî / maştaķî / [50b] (6) nişâsta / [77b] (9) peksimet / [99a] (3) peynür / [123b] (8) sirke / [18b] (4) süt / [123b] (13) şeker / [87a] (9) tirit / [14a] (9) yemiş / [98a] (8) yoğurt / [39b] (5) yumurta.

Belirtisiz isim tamlaması biçiminde olanlar: [73b] (7) kabaķ şeker / [75a] (7) tavuķ kebâbı / [26b] (3) yumurta ağı / [39b] (4) kepek ĥarîresi / [65a] (2) arpa ĥamurı / [111b] (82) ođlaķ mâyası / [23a] (7) arpa unu / [10a] (6) şığır yoğurdu / [11a] (6) tavuķ yumurtası / [132b] (14) toş şeker / [75b] (2) yoğurt ayranı / [37b] (8) na^c ne^c mürte^c ibesi / [114a] (5-6) arpa lu^c âbı / [62b] (11) tavuķ kavurması.

Sıfat tamlaması biçiminde olanlar: [74a] (8) aķ ĥalvâ / [63a] (9) rafadân yumurta / [11b] (4) şâfî şu²⁵ / [28b] (6) şarp sirke.

5. Tertîb-i Mu'âlece'de Eczacılıkla İlgili Ölçü Tartı Terimleri:

Klasik dönem tıp ve eczacılık eserlerinin²⁶ verildiği devirde hekimler/eczacılar (otacı) terkip hazırlarken ölçü konusunda titiz davranmış, hazırlanan terkibe katılacak maddeleri verirken ölçülerini titizlikle ve kişiden kişiye değişmeyecek kesinlikte verme gayretine girmişlerdir. Bunu da ölçülebilir ve toplum tarafından bilinen ağırlık ve hacim ölçüleriyle sağlamışlardır (Doğan 2010, 341). TM de hem hastalıkların teşhisi hem yapılacak tedavi hem de bunun için gerekli

²⁵ Su, birçok ilacın terkinde vazgeçilmez malzemelerden biri olarak EAT eczacılık terimleri arasına dahil edilmelidir. Çoğu şurup adının yapımında veya Arapça/Farsça şurup adını Türkçeye aktarıırken özellikle görev almıştır.

²⁶ Klasik dönem tıp ve eczacılık eserlerini kapsayan evre Anadolu beylikleri döneminde tercümelerle (ilk tercümler olan Tuhfe-i Mübarizi, Edviye-i Müfredede...) başlayan ve sonrasında telif eserlerle devam edip klasik İslâm tıp literatürüne ve onun Arap terimolojisine dayalıdır. Bu evre Batı tıbbından ilk çevirilerin yapılmaya başlaması ve devamında onu prensiblerinin benimsenmesiyle son bulur (İhsanoğlu vd. 2004, XIV).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

---

olacak ilaçların yapımı hakkında bilgi veren klasik bir tıp kitabıdır. Ayrıca yapımı verilen ilaçların kullanım miktarlarını da konu alır. Bu nedenle de hem ilaç terkiplerinde hem de kullanılan ilacın miktarındaki ölçülere büyük önem verilmiştir.

TM'de de yapımı aktarılan ilaçlarda terkibe girecek droglar oranlarıyla beraber özenli şekilde sıralanmıştır. Ölçü olarak kullanılan terimlerin çoğu Arapça ve Farsçadan alınmakla beraber²⁷, Türkçe sayı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

baþman şuya iki baþman şeker katup ve kaynatup temâm kıvâma geldükde endirüp hıfz ideler./ deng: < Far. 3,207 g'lık eski bir ağırlık ölçüsü dirhem'in altıda biri. [101b] (1) ...v'eger hınzır odından bir deng kadarı içürseler halâş ide. / *direm:* < Ar. (bk.dirhem). [123b] (12-13) *Bunu 'amele getürmenün şartı budur: Meşelâ üç yüz direm şeker ezüp ve iki dâne yumurta ağ m katup...* / *dirhem:* < Ar. Okkanın dört yüzde biri değerinde ağırlık ölçüsü, krş direm. [129a] (2-3) *Eger iki dirhem turup tohmın yağ ile kaynatup zikre sürseler ziyâde muqavvîdür, ğ aflet olunmaya.* / *kırât:* < Ar. 0,20043 g. olan ağırlık ölçü birimi. [17a] (10-11) ... v'eger bir kırât muya[n]ı kişnîc şuvı birle ezüp içürseler def^x ider... / *mışkâl:* < Ar. 4,810 g olan bir ağırlık ölçü birimi, miskal. [84a] (10-12) ...birkaç gün şabâhdan bir mışkâl ma'cûn-ı sürincân isti'mâl idüp üzerine ot görmedik bal şerbetin içüp ve yeselerĝ idâsı dahıĝ aliye ve rafadan yumurta ola. / *vakiyye:* < Ar. 1,282 gramlık ağırlık ölçüsü, okka. [101b] (9-12) *İmdi her kim bir vakiyye gelincik çiçegin ve bir vakiyye yaş kôz kabuĝ m alup ba' dehu bir şırçalı kaba koyup ve zibil içine gömüp temâm iki hefde durdukdan sonra çıkarup aĝ olmuş şaça ve şakala sürselerĝ âyet siyâh ide.*

Küçük ağırlık ölçüleri bildiren *dirhem/direm* ve *mışkâl* ilaç terkiplerinde daha çok kullanılmıştır, dolayısıyla ilgili terimlerin kullanımı diğerlerine göre daha sıktır. İlaç yapımında ölçüye, kullanılacak maddelerin sayısına veya ağırlığına önem verilmesi (Uludağ 1991, 218) de zaten küçük ve kolaylıkla kullanılacak ağırlık birimlerini gerektiriyordu. Diğer taraftan ilacın etkisi de bu ölçüklerin doğru uygulanmasına baĝlıydı. Aksi takdirde olumsuz sonuçlar doğabiliyordu.

Kullanılan ölçek her zaman belirli bir ağırlık birimini deĝil de ortalama bir ölçüye işaret edecekse, başka bir deyişle incelik gerektirmeyecek bir ölçü anlatılacaksa buna yönelik olarak da şu terimler kullanılır:

dutam: Tutam, avuç içi veya parmaklar aracılığıyla tutulabilen kadar. [125a] (5-7) *Bir miqdâr tatlu ve ekşi enâr şuvı istedikleri kadar alup ve bir dutam na'neyi katup bir baþman şuya iki baþman şeker katup...* / **kadar:** < Ar. Kadar, denli, ölçüsünde, derecesinde, büyüklüğünde, uzunluğunda. [125a] (1-3) *Birbirinden süzüp iki yüz dirhem kadar şeker katup kaynatup ve kemâliyle kıvâma getürdükde endürüp hıfz idüp vaqt-ı hâcetde nüş ideler...* /

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

karış: Parmaklar birbirinden uzak duracak biçimde gergin duran elde, başparmak ve serçe parmakların uçları arasındaki açıklık, karış. [90b] (5-8) *Eger, bir dâne ef'ā yılanın tutup dağı başıyla kıyruğ ı tarafından birer karış miqdârı kesüp yabâna atup bâkî kalan yerini tuz ile ve zeyt yağ ıyla ve kendine ile şu ile bişürüp yeseler bi-izni'llâh hâlâş ola. / miqdâr: Miktar, ölçü. [7a] (3-5) *Evvel baş ağ nısı'çun mersîn yaprağ in bir miqdâr şarâb ile kaynatup ziyâdesiyle ağ nıyan başa ursalar def' ola... / vâfir:* < Ar. Çok, haddinden fazla, bol. [110a] (2-4) *Ol tersiñ içine vâfir şu toldurup ya deryâ suvı kıatup muhkem karışdurup ayran gibi olduğda içine girüp boğ aza dek çıka... / vezn:* Vezin, tartı, ölçü, miktar. [123b] (7-9) ...ve sirkeye vezn kıomadığ ında...*

Ortalama oran bildiren terimler üsttekilerle sınırlı değildir. Üstte sıralanan 'kadar ve miqdâr'ın da kurucuları arasında yer aldığı birçok birleşik terim TM'de kullanılır. Bu terimlerin kuruluş ve yapı özellikleri, kullanım biçimleri kendi arasında ince ayrılıklar taşır:

- Miktar edatı 'kadar' yardımcı öge olarak kullanılırken esas öge çoğunlukla bir bitki/meyve adı veya organ adı [bitki/meyve adı + kadar(ı)] olabilir. İlgili yapıdaki miktar adları somutlaştırmanın güzel örnekleridir. Bu terimlerde amaç genellikle kullanılacak drogun ebatıyla/ hacmiyle ilgilidir: [42b] (2) kôz kadar / [78a] (1) alma kadar / [64b] (10) nohûd kadarı / [17a] (8) ceviz kadarı / [45a] (3) erik [kadar] / [45b] (5) fınduk kadar / [50a] (2-3) bâdem kadar/ [121b] (9-10) barmağ kadar / [74a] (9) orta barmağ kadar.

Üsttekilerle benzer görevde olmasına rağmen, yardımcı öge olarak 'kadar' harici 'ağır + -ı'dan yararlananlar da olabilir. Bu terimlerde amaç ağırlık bildirmeye yöneliktir: [109b] (10-11) üç arpa ağırı / [81a] (6) üç edviyye ağırı²⁹.

- Kimi durumlarda yardımcı öge konumundaki 'kadar' üzerine üçüncü şahıs iyelik eki (-ı) almıştır ve bir sayı sıfatıyla nitelenmiştir. Görevce bunlar da ortalama bir ölçek belirtir: [101b] (1) bir deng kadarı / [90b] (6) birer karış miqdârı.

- Bazı durumlarda yardımcı öge 'kadar', üzerine eşitlik hâli ekini (-cA) almakta ve bir botanik terimiyle nitelenerek birleşik terim kurmaktadır. Görevce bu terimler kullanılacak eczanın ebatını

²⁹ Belli sayıda drog sıralandıktan sonra eklenecek diğ er madde önceden sıralananların tümünün ağırlığı kadar olacaksa bu türde ifadeler kullanılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

bildirmeye yöneliktir: [31b] (3) nohūd kadarca / [44b] (9) kız kadarca.

İlaç terkininde kullanılacak drokların miktarı yapılacak ilacın alabileceği, terkinin kıvama sokulacağı oran kadar olabilir. Yani miktar önceden kestirilemeyecek belirsiz bir orandır. Bu tür belirsiz oranların bildiriminde de ‘kadar ve miğdar’ edatları kullanılır. TM’de bu türden terimlerde yapı genellikle [kifāyet kadar(1) / kifāyet miğdar(1)] biçimlerinde: [11b] (4) kifāyet kadar / [52b] (7) kifāyet kadar / [82b] (8-9) kifāyet miğdarı.

Bazı ilaç terkiplerindeyse tümüyle belirsiz, isteğe göre bırakılmış bir oran bildirilir. TM’de bunun için ‘bir miğdar’ terim yaygın olarak kullanılmıştır: [70a] (6-7) ...v’eger **bir miğdar** büberi bekmez ile kaynatup yatacağ vağtın ısıcağla içüp ve örtünüp yatsalar şifā bula.

6. Eczacılıkta Kullanılan Kronoloji Terimleri

Tıp eserlerinde hekim, tedavi için alınacak ilacın ne zaman, hangi sıklıkta tüketilmesi gerektiği, ilaç terkinin yapılrken drokların terkin konma süresi ve terkinin hazırlanma süresi gibi bilgileri verme gereği de duyar. TM’de bu konuda geçen terimler şunlardır:

6.1. Gün ve burç adları: Hangi droğun ne zaman temin edilmesinden yapılan terkinin haftanın hangi günleri tüketilmesine, hatta yıldızların konumuna bakılarak yapılabileceklerede değin ince detaylara yer verilen TM’de, [14b] (5) şenbih günü / [129b] (7) cum‘a ertesi / [98a] (9) çehârşenbe günü / [14b] (1) hamel burcu / [14b] (2) cedy burcu / [14b] (3) ay meriğe mukârin olduğı vağt, gibi terimler bu türdendir. Bu terimlerin kullanımını bir droğun hangi zamanda temin edilmesini anlatan şu bölümde görülebilir:

[14a] (10) – [14b] (10) ... ammā çıkarmasınun vağtı oldur ki Meriđe yıldızı hamel burcında iken yâhūd cedy burcınun yigirmi dör[dü]nci derecesinde olup yâhūd ay meriğe mukârin olduğı vağtın yâhūd ikisi yine bir burcda olmuş ola, velikin çıkarmasınun şartı budur ki, şenbih günü evvel otı bulup ve kazıyup cânib-i erba‘asın mu‘allağ koyup ba‘dehu bir dâne iti birkaç gün aç koyup ba‘dehu bir muhkem ip ile köpegün boynına bađ layup ve bir ucın ol ota bađ layalar ve bir miğdar uzacuk yerden ol ite ekmek gösterüp çağ uralar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010

6.2. Mevsim adları:

[86a] (12) güz ayında / [10b] (11) kış günleri / [117a] (4) yay faşlı / [130b] (12) kış başı / [117a] (9) kış aylarında.

6.3. Belirli bir süreyi, dönümü, evreyi bildirmek için kullanılanlar:

Bu terimler yapıcı ikileme veya sıfat tamlaması biçimindedir. Genellikle hazırlanan ilacın ne zaman alınması gerektiğini anlatırlar:

[114b] (2) üç günde bir / [92a] (9) tiz hemân / [100b] (3) şabâh şabâh / [89a] (5) ay yeşisinde / [22a] (2) irtesi gün / [11a] (8) şabâh aḥşam / [129a] (9) kuşluk zemânında / [87a] (8) ibtidâ günü / [80b] (7) seher vaktında / [117b] (7) ısıcağ günde / [117b] (2) yemek yemezden muḳaddem / [77b] (3) gicede ve gündüzde.

6.4. Ortalama bir zaman dilimini bildirmek için kullanılanlar:

Bu terimler ilacın hazırlanma süresini veya yapılan ilacın tesir etmesi için gereken süreyi anlatmakta kullanılır. Bazen de tedavi için gereken süre verilebilir.

Ortalama bir zaman bildirmek için kullanılan yapılarda genellikle yardımcı öge olarak ‘kadar’ edatı görev almıştır: [8a] (10) bir iki sâ‘at kadar / [42a] (9) bir gün kadar / [8a] (10) bir iki sâ‘at / [86b] (6) taḥammül idebildüğü kadar / [110a] (4) tâḳat getürebildüğü kadar / [42a] (9) bir gün kadar.

Ortalama bir zaman ifadesi için kullanılan ve somutlaştırmanın güzel örneklerini gösteren öbekler de son derece dikkat çekicidir: [86a] (11) bir yumurta bişimi kadar / [121b] (7-8) barmağ doyar kadar oldukça.

Sonuç

Tertib-i Mu‘alece, görüldüğü gibi klasik bir Eski Anadolu Türkçesi tıp eseri olması yanında bir eczacılık kitabıdır ve eczacılıkla ilgili tarihî veriler içermektedir. Aslında bu yargı devrin diğer tıp kitapları için de yaygınlaştırılarak söylenebilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

14. yüzyıldan itibaren Arap ve Fars kaynaklarından beslenerek geliştirilen Türk tıp bilimi ve onunla yan yana aynı gelişmeleri yaşayan Türk eczacılığı da kendi bilim dilinin oluşumunda bu dillerden etkilenir. Bu etkilenme başlangıçta Türkçecilik bilinciyle beraber gelişir. Verilen bitki adlarında müellifin yeri geldikçe Türkçedeki karşılığına atıfta bulunması ve metnin devrin edebî içerikteki eserlere oranla oldukça yalın ve anlaşılır dile sahip oluşu bu gerçeği gösterir. Ayrıca müelliflerin yaşadıkları bölgenin ağız özelliklerini imlâya da yansıtmaları buna bir kanıttır.

Bu iki alanda devrin bilim adamlarının Türkçe bilim dilini oluştururken o devirde oldukça gelişmiş olan Arap-İslâm literatüründen ve terminolojisinden yararlanması doğal bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Şu da unutulmamalıdır ki tüm bu ödünclemeler yapılırken kendine has kelime hazinesi de bu süreçte oluşturulmaya çalışılıyordu (İhsanoğlu vd. 2004, XIII).

Eczacılık terimleri içinde en yaygın olanlar bitki adlarıdır. Birçok bitki, ilaç terkiplerinde drog olarak kullanılmıştır. Bu açıdan bitki adları botanik biliminin sınırlarını aşarak eski eczacılığımızın konu alanına girmiştir. Aynı durum hayvan adları vb. için de geçerlidir.

İlaç olarak kullanılan şuruplar, etler, yemişler vb. sadece eczacılık terimlerimiz hakkında değil Türk beslenme kültürü hakkında da bilgiler sunar. Bu yönüyle tıp eserlerine kültür tarihimize ışık tutacak zengin birer kaynak olarak bakmalıyız.

Drog olarak kullanılan her maddenin birer mizaç özeliği (sıcak, soğuk, kuru, nemli) olduğu görülüyor. Böylelikle hangi hastalıklar için kullanılacakları konusunda droglar tasnif edilmişlerdi. Bitkileri, hayvansal maddeleri ve kimyasalları eczacılık içinde değerlendirmede bunlar dahi yeterli birer gerekçe oluşturmaktadır. Ayrıca eczacılık ve tıp çalışmaları arasındaki bağla, bu iki alanın terimleri arasındaki bağı da vurgulamalıyız.

İlaç yapımlarında kullanılan ölçeklerin önemli olduğunu anlıyoruz. Bunun için devrin tıbbını etkileyen Arap ve Fars medeniyetlerinin ölçü ve tartı terimleri konusunda da verici konumda olduğunu anlıyoruz. Kullanılacak ölçeklerde ince ayarlamalara ihtiyaç duyulması ve bunlara denk düşecek Türkçe terimlerin olmayışı ilgili dillerden bu terimlerin alınmasına yol açmıştır.

İlaç terkipleri için kullanılacak drogların ağırlıklarına vurgu yapılmakta ve bunun önemine işaret edilmeye çalışılmaktaydı. O nedenle de miktar bildirimlerinde beklenen söz dizimi sırası

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

değişmekte sayı adı, ağırlık birim adından sonra da (helîle bir direm / bir direm helîle vb.) kullanılmaktadır.

Kullanılacak maddelerin veya yapılan ilaçların oranı konusunda bunları başka nesnelere (bitkilere, tohum ve çekirdek tanelerine vb.) benzeterек anlatma, bunun için benimsenen söz öbekleri (alma kadar, fındık kadar vb.) de devrin eczacılık terimleri arasında ayrı bir kategori oluşturmuştur. Tüm bu terimler Türkçenin kavramlaştırmada izlediği yolları göstermesi bakımından dikkate değerdir.

İlacın hazırlanma ve tüketilmesi için de zaman oldukça önemliydi. Bu nedenle de birçok zaman adı bu devrin eczacılık terimleri içinde kabul görmüş zaman dilimi adı olarak yer edinmiştir.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Adnan (1970), **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul (2. Baskı).
- AĞIRAKÇA, Ahmet (2004), **İslâm Tıp Tarihi**, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- AKALIN, Şükrü Haluk (1993), “Üzerlik”, **II. Uluslararası Karacaoğlan ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, s. 247-260.
- AKSAN, Doğan (2004), **Türkçenin Sözcükleri**, Ankara: Engin Kitabevi.
- ATALAY, Besim (1985), **Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi**, Ankara: TDK.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1995), **Türkçenin Grameri**, Ankara: TDK.
- BAYLAV, Naşit (1968), **Eczacılık Tarihi**. İstanbul: Yörük Matbaası
- BAYAT, Ali Haydar (2003), **Tıp Tarihi**, İzmir: Sade Matbaa.
- BAYTOP, Turhan (2001), **Türk Eczacılık Tarihi. Kısaltılmış 2. Baskı**, (hızl. Afife Mat), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- BAYTOP, Turhan (2007), **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, Ankara: TDK.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

- CANPOLAT, Mustafa ve Zafer Önler (2007), **İshak Bin Murad Edviye-i Müfrede**, Ankara: TDK.
- ÇETİN, Engin (2005), “Divanü Lügati’t-Türk’te Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 2, s. 185-200.
- DİLÇİN, Cem (1983), **Yeni Tarama Sözlüğü**. Ankara: TDK.
- DOĞAN, Levent (2002Güz), “Türk Kültüründe Hayvalar ve Hayvan İsimleri”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Ankara: TDK, s. 615-659.
- DOĞAN, Şaban (2010), “Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri”, **Turkish Studies**, V: 5/1, s. 313-373.
- DRAMUR, Rengin (2008), **Osmanlı Devleti Saraylarında Tıp ve Eczacılık**, İstanbul: Aya Kitap.
- GÜLSEVİN, Gürer ve Erdoğan Boz (2004), **Eski Anadolu Türkçesi**. Ankara: Gazi Kitabevi.
- GÜMÜŞATAM, Gürkan (2009), **Haza Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu‘âlece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi**, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- GÜMÜŞATAM, Gürkan (2009) “15. Yüzyıl Tıp Kitaplarından Tertîb-i Mu‘âlece’nin Söz Varlığı, Dil ve Anlatım Özellikleri” **Turkish Studies**, V: 4/8, s. 1411-1443.
- İHSANOĞLU, Ekmelettin ve diğerleri, (2004), **Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İLERİ, Canan (2007), “Divanü Lügati’t-Türk’te Geçen MeyveSebze Adları ve Türklerin Bunlardan Yararlanma Biçimleri”, **Türk Dili**, S: 669, s. 542-572.
- İLTER, Uzel ve Kenan Süveren (1999), **Şerefeddin Sabuncuoğlu, Mücerreb-nâme (İlk Deneysel Türkçe Tıp Eseri-1468)**, Ankara: AKM Yay.
- KAHYA, Esin (1995), **İbni Sina El-Kanun fi’t-Tıbb (Birinci Kitap)**, Ankara: AKM Yay.
- KAHYA, Esin (2002), “Anadolu Selçuklularının Bilimsel Faaliyetlerinin Genel Bir Değerlendirmesi”, III. Uluslararası Mevlana Kongresi Bildirileri, s. 245-252.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

- KAHYA, Esin (2003/1), “On Beşinci Yüzyılda Osmanlılarda Bilimsel Faaliyetlerin Kısa Bir Değerlendirmesi” **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S: 1, s. 11-19.
- KAYA, Emel (2008), **Muyıddin Mehi'nin Müfıd (Nazmü't-Teshıl) Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin) ve Bu Eserin 15. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri**, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyala Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- KRAMER, Samuel Noah (2009), **Tarih Sümerde Başlar**, (çev. Hamide Koyukan), İstanbul: Kabalcı Yay.
- KÜÇÜKER, Paki (2010), “Lügat-i Müşkilât-ı Eczâ'da Türkçe Bitki Adları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, V: 3/1, s. 401-415.
- MASON, F. S. (2001), **Bilimler Tarihi**, (çev:Umur Daybelge), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- MONDADORİ, (1998), **Tıp Tarihi**, İstanbul: Hürriyet Gazetesi Yay.
- OTURAKÇI, Nigar (?) “Divanü Lügati't Türk'teki Botanik Terimlerinin Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde Görünümleri” Çukurova Ü.
http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DIL/nigar_oturakci_divanu_lugatit_turk_botanik_terimleri.pdf
- ÖNLER, Zafer (1985), “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, s. 87-130.
- ÖNLER, Zafer “Hacı Paşa'nın Müntehab-ı Şifâ Adlı Eserinde Geçen Bitki Adları Üzerine”, **Türk Dili**, S: 413, s. 405.
- ÖNLER, Zafer (1990), “XIV. ve XV. Yüzyıl Anadolu Türkçesi Botanik Terimleri”, **Journal of Turkish Studies (Fahir İz Armağanı)**, Harvard, V: 14, s. 357-392.
- ÖNLER, Zafer (1999), **Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ II Sözlük**, İstanbul: Simurg.
- ÖZKAN, Mustafa (2000), **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- PARLATIR, İsmail (2006), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Yargı Yayınevi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

- RONAN, C. A. (2005), **Bilim Tarihi-Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişimi**, (çev: Ekmeleddin İhsaoğlu ve Feza Günergun), Ankara: TÜBİTAK.
- SARI, Nil (1999), “Osmanlı Hekimliği ve Tıp Bilimi”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, S: V.
- SARI, ve diğerleri (2002), **Yazma Eserlerden Tıbbi Bitki Hayvan ve Madenler Sergisi**, İstanbul: Nobel Matbaacılık.
- SARI, Nil ve diğerleri (2003), **Klasik Dönem İlaç Hazırlama Yöntemleri ve Terkipleri**, İstanbul: Form Reklam Hizmetleri.
- SÜVEREN, Kenan (1991), **İbn-i Sinâ (980-1037)'nın Akrebâdin Eseri İle Şerefeddin Sabuncuoğlu (1358-1468?)'nin Akrebâdin Eserinin Tıp ve Bilim Tarihi Açısından Karşılaştırılması**, Ankara: GATA Yay.
- SÜVEREN, Kenan ve İter Uzel (1999), **Şerefeddin Sabuncuoğlu Mücerrebname**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ŞAR, Sevgi ve Kenan Süveren (2006), “Mücerreb-nâmede'ki Tiryâk Formüllerinin Eczacılık Açısından Değerlendirilmesi”, **Türkiye Klinikleri J Med Ethics**, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fak Yay. S: 14, s. 145-149.
- ŞAHİN, Hatice (2007), “Câmi'ü'l-Fürs Örneğinde XVI. Yüzyıl Bitki İsimleri”, **Turkish Studies**, V: 2, s. 570-602.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedii (1970), **Eczacılık Tarihi Dersleri**, İstanbul TDK Komisyon (2005), **Türkçe Sözlük**, Ankara: TDK.
- TURAN, Şerafettin (2000), **Türk Kültür Tarihi**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- TÜRKMEN, Seyfullah (2006), **Eski Anadolu Türkçesinde Tıp Terimleri**, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- UÇAR, İlhan (2010), “Türkçede Eş Anlamlılık ve Eski Anadolu Türkçesi Tıp Yazmalarında Eş Anlamlı Kelime Kullanımı”, **Zeitschrift für die Welt der Türken**, V: 2, s. 37-48.
- ULUDAĞ, Osman Şevki (1991), **Beşbucuk Asırlık Türk Tebâbeti Tarihi**, (hzl. İter Uzel) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

UZEL, İlter (2000) “Osmanlı Türk Tıbbı”, **Osmanlı Ansiklopedisi**,
İstâbul: Ötüken Kitabevi, C: 6.

UZEL, İlter (2003/1), “On Beşinci Yüzyılda Osmanlılarda Bilimsel
Faaliyetlerin Kısa Bir Değerlendirmesi” **Ankara
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**.

ZÜLFİKAR, Hamza (1991), **Terim Sorunları ve Terim Yapma
Yolları**, Ankara: TDK

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*